

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

OLIY TA'LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH
VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI

TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MARKAZI

LINGVODIDAKTIKA

moduli uchun

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Malaka oshirish kursi yo‘nalishi: O‘zbek tili va adabiyoti

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

Toshkent – 2024

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

Z.T. Xolmanova – filologiya fanlari doktori,
ToshDO‘TAU “Til nazariyasi” kafedrası
professori,

Taqrizchi:

B.R.Mengliyev – filologiya fanlari doktori
ToshDO‘TAU professori,

M.Abdurahmonova – filologiya fanlari
nomzodi, O‘zMU O‘zbek filologiyasi
kafedrası dotsenti

S.Normamatov – filologiya fanlari doktori

E.Ushenmez – filologiya fanlari doktori,
professor Turkiya Istanbul universiteti

Ushbu o‘quv-uslubiy majmua Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan. (2024-yil “26”- avgustdagi 1-sonli qarori)

MUNDARIJA

T/r	BO‘LIMLAR	Sahifa
I.	ISHCHI O‘QUV DASTUR	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI	16
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT MAZMUNI	23
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI	47
V.	KEYSLAR BANKI	75
VI.	GLOSSARIY	77
VII.	ADABIYOTLAR RO‘YXATI	81
VIII.	TAQRIZLAR	87

I. ISHCHI O‘QUV DASTURI

KIRISH

Dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 2- sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-sonli, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli, 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli farmonlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli, 2020-yil 29-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 40-sonli qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini oshirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish, shuningdek, amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta'lim sohasi bo'yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari va o'quv rejalari asosida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni kredit modul tizimi va o'quv jarayonini tashkil etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish, mutaxassislik fanlari negizida ilmiy va amaliy tadqiqotlar, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy metodologiyasi bo'yicha so'nggi yutuqlar, pedagogning kreativ kompetentligini rivojlantirish,

ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo'nalishining o'ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015- yil 12- iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4732-sonli, 2020-yil 21- oktyabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli farmonlari mazmunidan kelib chiqqan holda ta'lim bosqichlarida til o'qitish tizimini tubdan yangilash, ona tili ta'limini rivojlantirish, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini takomillashtirish millat va milliy til taraqqiyoti uchun dolzarb qiymat kasb etadi. Ushbu talablar asosida pedadog-kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi o'quv jarayoniga kiritilgan "Lingvodidaktika" moduli til ta'limining innovatsion va integratsion tizimiga asoslangan soha bo'lib, til o'qitish usullari, vositalari, metodlari, metodikasi va metodologiyasining umumiy nazariyasi va amaliyotini yoritadi.

Lingvodidaktika ona tili va xorijiy tillarni o'qitishning mazmuni, vositalari hamda usullarini tahlil qiluvchi fandır. Lingvodidaktikaga doir adabiyotlarda, aksariyat o'rinlarda, xorijiy tillarni o'rganish usullari hamda vositalariga e'tibor qaratilgan. Lingvodidaktika – "ta'lim, o'quv jarayoni mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o'zaro faoliyati mexanizmi"ni o'rganuvchi, til o'qitish metodikasini pedagogika, didaktika, pedagogik psixologiya, yosh pedagogikasi va psixologiyasi, lingvistika bilan bog'liq ravishda talqin qiluvchi, kompyuter lingvodidaktikasi,

kompyuter dasturlari, o'qituvchi lingvistik avtomatlarning til ta'limidagi ahamiyatini yorituvchi amaliy soha.

Modulning maqsadi, vazifalari

“Lingvodidaktika” modulining asosiy maqsadi tilni ona tili va xorijiy til sifatida o'qitish maqsadida tavsiflash, fan mazmunini milliy til asoslarini o'zlashtirishga yo'naltirish, til o'qitish jarayoni, mazmuni, yo'nalishi, usul hamda vositalarini tahlil qilish, ta'lim subyektining imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashish, til o'zlashtirishning ijtimoiy-siyosiy, sotsial-psixologik omillarini aniqlashdan iborat.

Tilni o'qitish maqsadida tavsiflash, tillar o'rtasidagi universalialar va farqli jihatlarni tadqiq qilish, tilning tuzilishi va mazmunini, til minimumlarini aniqlash, til o'zlashtirishdagi nuqsonlar tabiatini o'rganish, til xususiyatlarini o'rganuvchilarning ko'p tillilik, ko'p madaniyatlilik, yosh va individual belgilari kontekstida tadqiq qilish, tilni mukammal egallashda belgilovchi omillarni, til o'rganish metodikasi, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati bilan bog'liq muammolarni aniqlash, til o'rganishni o'quv predmeti sifatida belgilash, turli o'quv sharoitlarida o'rganilayotgan tilni va til sohiblari idrokidagi olam lisoniy manzarasining o'zlashtirilish darajasini izohlash, tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani anglash va o'zlashtirishni analiz qilish modulning asosiy vazifalaridir. Ona tilini o'zlashtirishda ham, chet tillarini o'rganish jarayonida ham tilning grammatik xususiyatlari, grammatika negizida fonetik, leksik belgilari o'rganiladi. Shu bois lingvistika va pedagogika chegarasidagi muammolarni hal qilish, o'rganilayotgan til strukturasini tahlil qilish, tillarning universal va farqli jihatlarni aniqlash ham lingvodidaktikaning vazifalari hisoblanadi.

“Lingvodidaktika”ning obyekti til o'rgatish amaliyoti, deb belgilangan bo'lsa, til o'qitish va o'rgatish jarayoni haqida umumlashtirilgan tasavvur berish, til o'zlashtirishga zamon talablari va shaxs idroki, qobiliyatidan kelib chiqib yondashish fanning predmetini tashkil qiladi.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyasiga qo'yiladigan talablar

“Lingvodidaktika” modulini o'zlashtirish jarayonida **tinglovchi**:

- tillarning muvofiq universal va farqli jihatlarini, til o'qitish jarayoni, mazmuni, yo'nalishi, usul hamda vositalarini tahlil qilish, til o'qitish metodikasining pedagogika, didaktika, pedagogik psixologiya, lingvistika va yosh pedagogikasi bilan bog'liq ravishda rivojlanishi, kompyuter lingvodidaktikasi, kompyuter texnologiyalari, til o'rgatish uchun mo'ljallangan kompyuter dasturlari, o'qituvchi lingvistik avtomatlar haqida ***bilimga ega bo'lishi kerak***;
- tilning aktual holati bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani amaliyotda qo'llay olish, til o'zlashtirishdagi nuqsonlar tabiatini asoslash, til xususiyatlarini o'rganuvchilarning ko'p tillilik, ko'p madaniyatlilik, yosh va individual belgilari kontekstida tadqiq qilish, tilni mukammal egallashni belgilovchi omillarni tahlil qilish, asoslash ***ko'nikmalarini*** egallashi lozim;
- til strukturasini tahlil qilish, tillarni o'rganish metodikasi, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati bilan bog'liq muammolarni aniqlash, turli o'quv sharoitlarida til sohiblari idrok etgan olam lisoniy manzarasining o'zlashtirilish darajasini izohlash, tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani o'rganish va o'zlashtirishni analiz qilish ***malakalarini*** egallashi zarur;
- lingvodidaktika – ta'lim, o'quv mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o'zaro harakatlari mexanizmini tatbiq etish, milliy tilning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish, til o'zlashtirishning sotsial-psixologik omillarini belgilash, usul hamda vositalarini takomillashtirish, metodlari, metodikasini ishlab chiqish ***kompetensiyasiga*** ega bo'lishi kerak.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Lingvodidaktika” kursi ma’ruza va amaliy mashg’ulotlar shaklida olib boriladi.

Modulni o’qitish jarayonida ma’ruza darsida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalardan; amaliy mashg’ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so’rovlar, test so’rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interfaol ta’lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Modulning o’quv rejasidagi boshqa fanlar bilan bog’liqligi va uzviyligi

“Lingvodidaktika” moduli o’quv rejasidagi til nazariyasi va amaliyoti, metodikasi, pedagogik texnologiyalar, kompyuter texnologiyalariga oid fanlar bilan bog’liqlikda hamda uzviylikda o’qitiladi.

Modulning andragogik ta’limdagi o’rni

“Lingvodidaktika” modulini o’zlashtirish orqali tinglovchilar til ta’limi metodikasining eng so’nggi yutuqlari hamda yangi yo’nalishlaridan xabardor bo’ladilar, lingvodidaktika tamoyillari, jahon lingvodidaktikasidagi innovatsion yondashuvlar, tadqiqot metodlari, ilg’or xorij tajribalari bilan tanishadilar, kompyuter lingvodidaktikasi, til o’qitish dasturlaridan foydalanish kompetensiyasiga ega bo’ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya o’quv yuklamasi		
		Jami	Jumladan:	
			Nazariy	Amaliy
1.	Lingvodidaktika – til o’rgatishning umumiy nazariyasi	2	2	

2.	Lingvistika va pedagogika chegarasidagi muammolarni hal qilish lingvodidaktikaning asosiy vazifasi sifatida	2	2	
3.	Tillarni o'rganish metodikasi muammolari	2	2	
4.	O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq muammolar	4	2	2
5.	Til o'zlashtirishdagi nuqsonlar tabiatini asoslash	2		2
6.	Kompyuter lingvodidaktikasi va ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	2		2
7.	Til o'rgatish uchun mo'ljallangan kompyuter dasturlari	2		2
	JAMI	16	8	8

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-MAVZU: LINGVODIDAKTIKA – TIL O'RGATISHNING UMUMIY NAZARIYASI

Lingvodidaktika – “ta’lim, o’quv mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o’zaro harakatlari mexanizmi”. Tillarning universal va farqli jihatlarini aniqlash. O’rganilayotgan til struktrasi tahlil qilish. Lingvodidaktika mazmunini milliy til asoslarini o’zlashtirish. Lingvodidaktika (lot. *lingua* “til” + grek. *didaktikos* “ta’lim”) – til o’rgatishning umumiy nazariyasi. Terminlarning akademik. N.M. Shanskiy tomonidan tilni o’qitish maqsadida tavsiflash jarayonida fanga kiritilishi. Tillarning universal va farqli jihatlarini aniqlash, tadqiq qilish, o’rganilayotgan til struktrasi tahlil qilish, lingvistika va pedagogika chegarasida turgan muammolarni hal qilish lingvodidaktikaning asosiy vazifasi sifatida.

Lingvodidaktika ona tili va xorijiy tillarni o'rganish jarayonini ifoda etish uchun qo'llanmoqda. Lingvodidaktika va metodika terminlarini sinonim tarzda baholash hollari ham mavjud.

Lingvodidaktika rus tilshunosligida G.I. Bogin, I.I. Xaleeva, N.D. Galskova, G.I. Boginlar qarashlari asosida shakllangan yangi soha bo'lib, o'zida lingvistika fani mohiyatini namoyon etadi. I.I. Xaleeva "Lingvodidaktika" terminini "ta'lim, o'quv mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o'zaro harakatlari mexanizmi" deb ta'riflaydi.

O'zbek tilshunosligida lingvodidaktika masalalari ilmiy adabiyotlarda boshqa mavzular atrofida yoritilgan bo'lib, alohida yo'nalish sifatida yaqin yillardan boshlab rivojlanmoqda.

2-MAVZU: LINGVISTIKA VA PEDAGOGIKA CHEGARASIDAGI MUAMMOLARNI HAL QILISH LINGVODIDAKTIKANING ASOSIY VAZIFASI SIFATIDA

Tillarni o'qitish metodikasining pedagogika, didaktika, pedagogik psixologiya, lingvistika va yosh pedagogikasi bilan bog'liq ravishda rivojlanishi. Kasbiy lingvodidaktikaning genezisi va maqomi. Kasbiy lingvodidaktika shakllanishining nazariy muammolari. Kasbiy lingvodidaktikaning integrativ xususiyati. Lingvodidaktikaning obyekti va predmeti. Lingvistika va pedagogika chegarasidagi muammolarni hal qilish – lingvodidaktikaning asosiy vazifasi sifatida. Kasbiy lingvodidaktika qonuniyatlari. Lingvodidaktika tamoyillari tushunchasi. Kasbiy lingvodidaktikaning asosiy tamoyillari. Ijtimoiy-kasbiy muhitni hisobga olish tamoyili. Kompetensiyaviy yondashuvni e'tiborga olish tamoyili. Internatsionallik tamoyili. Integrativlik (implitsitlik) tamoyili. Fanlararolik tamoyili. Til kompetensiyasini kompleks shakllantirish tamoyili. Kasbiy faoliyatga motivatsiya va yo'naltirishni shakllantirish tamoyili. Lingvistik tayyorgarlikning funktsionallik tamoyili. Kasbiy faoliyatni modellashtirish. Kasbiy rivojlanishning individual belgilarini (antoroposentrik xususiyatlarini) hisobga olish tamoyili.

3-MAVZU: TILLARNI O'RGANISH METODIKASI MUAMMOLARI

Til o'rganishni o'quv predmeti sifatida belgilash. Tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani o'rganish va o'zlashtirishni analiz qilish. Til o'zlashtirishdagi nuqsonlar tabiatini asoslash. Til xususiyatlarini o'rganuvchilarning ko'p tillilik, ko'p madaniyatlilik, yosh va individual xususiyatlari kontekstida tadqiq qilish. Kasbiy lingvodidaktikaning yordamchi tamoyillari. Madaniyatlararo xususiyat tamoyili. Ishtirokchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish tamoyili. O'quv jarayonidagi avtonomlikni e'tiborga olish tamoyili. Ta'limning muammolilik tamoyili. Ta'lim mazmuni va texnologiyalarining xilma-xilligi tamoyili. Lingvistik tayyorgarlikning modulga asoslangan tamoyili. Til tayyorgarligining uzluksizligi tamoyili. Faol kommunikativlik tamoyili. Oliy ta'lim o'quv jarayonida lingvistik tayyorgarlik darajasining xilma-xillik tamoyili. Faoliyat materiallari hamda turlarining origalligi va autentikligi. Pedagogik jarayonning yaxlitlik tamoyili. Interaktivlik tamoyili. Selektivlik va elektivlik tamoyili. Nutqiy mahoratning aloqadorlikda rivojlanish tamoyili. O'quv materiallarining adekvatlik tamoyili. O'quv jarayonini tashkil qilishda avtoritar va demokratik yondashuvni uyg'unlashtirish tamoyili. O'qituvchining kasbiy kompetentlik talablarini hisobga olish tamoyili.

4-MAVZU: O'QITUVCHI FAOLIYATI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR

Turli o'quv sharoitlarida o'rganilayotgan tilni va til sohiblari olamining lisoniy manzarasini o'zlashtirish darajasini izohlash. Tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani o'rganish va o'zlashtirishni analiz qilish. Tilni mukammal va nomukammal egallashni belgilovchi omillarni tahlil qilish va asoslash. Kompyuter lingvodidaktikasi va ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Avvalo, nutqiy kompetensiyaga erishish uchun talab darajasidagi nutqiy ko'nikma va malakani egallash zarur. Nutqiy ko'nikma va malaka, asosan, umumta'lim jarayonida

shakllantiriladi. Bunday ko‘nikma va malakani shakllantirishda ijtimoiy-sotsial omillar muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiysotsial omillar sifatida uzluksiz til ta’limi tizimining ishlab chiqilganligi, til siyosati, ona tilining milliy til va davlat tili sifatidagi mavqeyi, ta’lim jarayonini takomillashtirish texnikasi, texnologiyasi, vositalari, axborot texnologiyalaridan foydalanish, tilning kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulyativ funksiyalari, til va jamiyat munosabati, tilning ijtimoiy ko‘rinishlari nazarda tutiladi.

AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1- AMALIY MASHG‘ULOT: O‘QITUVCHI FAOLIYATI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR

Turli o‘quv sharoitlarida o‘rganilayotgan tilni va til sohiblari olamining lisoniy manzarasini o‘zlashtirish darajasini izohlash. Tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani o‘rganish va o‘zlashtirishni analiz qilish. Tilni mukammal va nomukammal egallashni belgilovchi omillarni tahlil qilish va asoslash. Kompyuter lingvodidaktikasi va ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Avvalo, nutqiy kompetensiyaga erishish uchun talab darajasidagi nutqiy ko‘nikma va malakani egallash zarur. Nutqiy ko‘nikma va malaka, asosan, umumta’lim jarayonida shakllantiriladi. Bunday ko‘nikma va malakani shakllantirishda ijtimoiy-sotsial omillar muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiysotsial omillar sifatida uzluksiz til ta’limi tizimining ishlab chiqilganligi, til siyosati, ona tilining milliy til va davlat tili sifatidagi mavqeyi, ta’lim jarayonini takomillashtirish texnikasi, texnologiyasi, vositalari, axborot texnologiyalaridan foydalanish, tilning kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulyativ funksiyalari, til va jamiyat munosabati, tilning ijtimoiy ko‘rinishlari nazarda tutiladi.

2-AMALIY MASHG‘ULOT: TIL O‘ZLASHTIRISHDAGI NUQSONLAR TABIATINI ASOSLASH

Til xususiyatlarini o'rganuvchilarning ko'p tillilik, ko'p madaniyatlilik, yosh va individual xususiyatlari kontekstida tadqiq qilish. Tilni mukammal va nomukammal egallashni belgilovchi omillarni tahlil qilish va asoslash. Nutqiy kompetensiya tilning og'zaki va yozma imkoniyatlarini to'liq o'zlashtirishni, talab darajasida so'zlash va fikrni yozma ravishda to'g'ri, aniq, mazmunli, ta'sirchan bayon etishni ifoda etadi. Nutqiy kompetensiyaga erishish uchun psixologik-individual omillarning o'rni ham ahamiyatli. Bunda lingvistik kompetensiya talablarini bajarish, til xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni kimga, qanday, qancha hajmda yetkazish, tinglovchi, o'quvchining yoshi, saviyasi, aqlidrokini e'tiborga olish, ona tilini o'zlashtirish ehtiyoji, ona tilini muloqot vositasi, shu bilan birga tafakkurni rivojlantirish omili sifatida baholash, nutqni to'g'ri ifoda etish, tushunish, qabul qilish, anglash ko'nikmalari nazarda tutiladi. Nutqiy kompetensiyaga erishining ijtimoiy-sotsial hamda psixologik-individual omillari uzviy bog'liqdir.

3-AMALIY MASHG'ULOT: KOMPYUTER LINGVODIDAKTIKASI VA TA'LIM JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Kompyuter lingvodidaktikasi va ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ahamiyatlidir. Kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta'lim jarayonini yangi bosqichga ko'tardi, bu o'z o'rnida ta'lim mazmunini, metod va shakllarini qayta ko'rib chiqish, uni yangi bilim hamda ko'nikmalar bilan yanada boyitish zaruriyatini tug'dirdi. Til kommunikativ, emotsional-ekspressiv funksiyadan tashqari to'plash vazifasini ham bajaradi. Tilning to'plash funksiyasi, shunchaki, ma'lumotlarni ajdodlardan avlodlarga, ma'lum masofadan muayyan obyektga yetkazishni nazarda tutmaydi, balki asrlar bo'yi jamlangan milliy qadriyatlarni o'zida ifoda etish darajasi bilan belgilanadi.

Til ijtimoiy-sotsial, biologik-fiziologik, psixologik hodisa sifatida madaniy qarashlarni, urf-odat, an'analarni o'zida aks ettiradi. Ona tilini milliy qadriyatlarni

jamlovchi omil sifatida o'rganish tarixiy yondashuvlar, o'tmish fazilatlar haqida bilim beradi, yosh avlod qalbida milliy g'urur tuyg'ularini shakllantiradi.

4-AMALIY MASHG'ULOT: TIL O'RGATISH UCHUN MO'LJALLANGAN KOMPYUTER DASTURLARI

O'qituvchi lingvistik avtomatlarning ahamiyati. Keyingi yillarda lingvodidaktika kompyuter tizimida faol qo'llanmoqda. Lingvodidaktikaga doir anjumanlar tashkil qilinmoqda. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalarida yangi pedagogik texnologiyalarning ilmiy asoslarini yaratish, ularni tasniflash, metodik ahamiyatini belgilash, ta'lim jarayoniga tatbiq etish kabi dolzarb muammolar ustida ish olib borilmoqda. Ilg'or pedagogik texnologiyalarning kompyuter texnologiyalari bilan uyg'unlashtirib tashkil etilishi va shu asosda multimedia darslarining yaratilishi asosiy yo'nalishga aylanib qolmoqda.

O'QITISH SHAKLLARI

Ushbu modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi: masofadan o'qitish;

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ta'lim texnologiyalarini anglab olish, nazariy bilimlarni amaliyotga qo'llash);
- suhbatlar orqali tinglovchida muayyan muammoga munosabat bildirish qobiliyatini shakllantirish, undaadabiy ta'limga doir masalani eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish xususiyatini qaror topdirish;
- tinglovchilarni bahs-munozaralar paytida muammolar yechimi bo'yicha dalil va asosli argumentlar taqdim qilishga, o'z fikrini asoslashga o'rgatish.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

“SWOT-tahlil” metodi.

Metodning maqsadi: innovatsion til ta’limi yuzasidan mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil fikrlashni, tahlil qilishni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S (strength)	- afzal jihatlar
W (weakness)	- cheklangan jihatlar
O (opportunity)	- imkoniyatlar
T (threat)	- to‘siqlar

Namuna: Lingvodidaktika bo‘yicha “swot-tahlil” imkoniyatlarini jadvalga tushiring.

S	Til ta’limiga innovatsion yondashuvning afzalligi.	Zamonaviy taraqqiyot, integratsiya, innovatsion rivojlanish til ta’limiga ta’sir ko‘rsatadi.
W	An’anaviy til ta’limida integratsiya va ta’lim oluvchining individual xususiyatlari e’tibordan chetda qolgan.	Til ta’limida ijtimoiy taraqqiyot va kishilik jamiyatining ilg‘or yutuqlari e’tiborga olinishi kerak.
O	Til ta’limida integrativ va psixolingvistik yondashuv muloqot vositasini ona tili sifatida mukammal o‘zlashtirish imkonini yaratadi.	Tilni individual shaxs omillari bilan uyg‘unlikda o‘rganish imkoniyati yuzaga keladi.
T	To‘siqlar (tashqi).	Til ta’limida innovatsion va integratsiya sohasidagi bilimlarning yetishmasligi.

“Xulosalash” (Rezyume, Veer) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod antroposentrik tilshunoslikning murakkab, ko‘ptarmoqli, muammoli xarakterdagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, kognitiv, lingvokulturologik, psixolingvistik, aksiolingvistik konseptlarning umumiy va farqli jihatlari, afzal hamda cheklangan tomonlari o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda tinglovchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Xulosalash” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklarda ishlash tartibida, amaliy va ko‘chma mashg‘ulotlarda kichik guruhlar shaklida bilimlarni mustahkamlash, tahlil qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o‘qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo‘lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallar

har bir guruh o‘ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o‘z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo‘yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi; navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o‘z taqdimotlarini o‘tkazadilar. Shundan so‘ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlar bilan to‘ldiriladi va mavzu **“Tushunchalar tahlili” metodi**

Metodning maqsadi: mazkur metod tinglovchilar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalarini bilan tanishtiriladi;
- tinglovchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- tinglovchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning to‘g‘ri va to‘liq izohini o‘qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma’noni anglatadi?	Qo‘shimcha ma’lumot
Asimilyatsiya	Qator kelgan nutq tovushlarining bir-biriga ta’sir qilib o‘ziga moslashtirishidir.	
Progressiv assimilyatsiya	aytdi-aytti, yurakga-yurakka	
Regressiv assimilyatsiya	yigitcha-yigichcha, tuzsiz-tussiz.	
Dissimilyatsiya –	Ikki o‘xshash tovushning o‘rin almashuvi.	
Progressiv dissimilyatsiya:	birorta-bironta	
Regressiv dissimilyatsiya	ittifoq-intifoq	

Tavsifiy fonetika	Nutq tovushlari, ularning xususiyati va xarakteri qayd etiladi. Fonetikaning sillabika, akustika, intonasiya, tovush o'zgarishi va uning qonuniyatlari haqida ma'lumot beriladigan sohasi.	
Tarixiy fonetika	Nutq tovushlari taraqqiyoti o'zgarishi bilan bog'langan hodisalar, qonuniyatlar beriladi. Tilga xos fonetik jarayonlar tarixiy yodgorliklar orqali yoritiladi	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

Til ta'limi					
Integrativ yontashuv		Innovatsion yondashuv		Tahliliy yondashuv	
Umumiy belgilari	O'ziga xos belgilari	Umumiy belgilari	O'ziga xos belgilari	Umumiy belgilari	O'ziga xos belgilari
Xulosa:					

“Keys-studi” metodi

“Keys-stadi” – inglizcha so'z bo'lib (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – o'rganmoq, tahlil qilmoq), aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Keysda antroposentrik

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlari:

tushunchalardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim

(Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi”ni amalga oshirish bosqichlari

Faoliyat bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta’minoti bilan tanishtirish	✓ yakka tartibdagi audiovizual harakat; ✓ lingvodidaktikaga oid turli madaniyat vakillari videomuloqoti bilan tanishish; ✓ videomuloqot mavzusini aniqlash; ✓ verbal muloqot va noverbal vositalar tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o’quv topshirig‘ni belgilash	✓ videomuloqotdagi gul sovg‘a qilish va uni qabul qilish bilan bog‘liq jarayonni izohlash; ✓ tushunish bilan bog‘liq tafovutlarni aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash.
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o’quv topshirig‘ining yechimini izlash, hal etish yo‘llarini ishlab chiqish	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo‘llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to‘siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo‘llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Keys. Kichikroq badiiy matn va uning tarjimasi tahlili uchun ko‘rsatkich ishlab chiqiladi, realiyalar tarjimasi bilan bog‘liq muammolar aniqlanadi, sabablari ko‘rrsatiladi, turli yechim variantlari taklif etiladi.

- Videokeysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Muammoni hal qilish ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish).

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1-MAVZU: LINGVODIDAKTIKA – TIL O‘RGATISHNING UMUMIY NAZARIYASI

Reja:

1. “Lingvodidaktika” terminining mazmu -mohiyati.
2. “Lingvodidaktika” modulining maqsadi, vazifalari.
3. “Lingvodidaktika”da til ta’limining qadriyat sifatidagi

Tayanch tushunchalar: *pedagogika, umumiypsixologiya, o‘qitish psixologiyasi, psixolingvistika, lingvo, didaktika, didaktika metodologiyasi, ta’lim nazariyasi, ta’lim mazmuni, didaktika tamoyillari, shaxs omiliga yo‘naltirilganlik tamoyili, insonparvarlik tamoyili, yaxlitlik tamoyili, lingvomadaniy tayyorgarlik, aksiologik blok, davlat darajasidagi qadriyat, ijtimoiy qadriyat, shaxsiy qadriyat.*

Lingvodidaktika (lot. *lingua* “til” + grek. *didaktikos* “ta’lim”) – til o‘rgatishning umumiy nazariyasi. Termin akad. N. M. Shanskiy tomonidan tilni o‘quv maqsadida tavsiflash jarayonida kiritilgan. Tillarning muvofiq keluvchi va farqli jihatlarini tadqiq qilish, o‘rganilayotgan til strukturasini tahlil qilish, lingvistika va pedagogika chegarasida turgan muammolarni hal qilish lingvodidaktikaning asosiy vazifasidir.

Lingvodidaktika ona tili va xorijiy tillarni o‘rganish jarayonini ifoda etish uchun qo‘llanmoqda. Lingvodidaktika va metodika terminlarini sinonim tarzda baholash hollari ham mavjud.

Lingvodidaktika rus tilshunosligida G.I. Bogin, I.I. Xaleeva, N.D. Galskova, G.I Boginlar qarashlari asosida shakllangan yangi soha bo‘lib, o‘zida lingvistika fani mohiyatini namoyon etadi. I.I. Xaleeva «Lingvodidaktika» terminini «ta’lim, o‘quv mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o‘zaro harakatlari mexanizmi» deb ta’riflaydi.

O‘zbek tilshunosligida lingvodidaktika masalalari ilmiy adabiyotlarda boshqa mavzular atrofida yoritilgan bo‘lib, alohida yo‘nalish sifatida yaqin yillardan boshlab rivojlanmoqda.

“Lingvodidaktika” moduli til o‘qitish jarayoni, usullari, vositalari, metodlari, metodikasi va metodologiyasining umumiy nazariyasi sifatida talqin etiladi.

Lingvodidaktika termini *lingvo* hamda *didaktikos* so‘zlari ma’nosidan shakllangan umumiy tushunchani o‘z ichiga oladi.

Avvalo, *didaktika* haqida to‘xtalsak. Didaktika yun. *didaktikos* so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘rgatuvchi”, “ta’lim beruvchi” ma’nosini bildiradi. Didaktika pedagogikaning tarmog‘i hisoblanadi. Didaktika ta’lim nazariyasi bilan shug‘ullanadigan yo‘nalish hisoblanadi. Didaktika atamasi ilk bor Yevropada XVII asrda pedagogikaga doir adabiyotlarda qo‘llangan. Chex pedagogi Y. A. Komenskiy "Buyuk didaktika" asari (1657) da bolalar va o‘smirlarni ma’lumotli qilish va ularga ta’lim berishning didaktik jihatlarini ishlab chiqdi. Nemis pedagogi A. Disterveg "Nemis o‘qituvchilarini ma’lumotli qilishga rahbarlik" (1834—35) asarida didaktikaning pedagogikada ta’lim nazariyasini bayon etuvchi alohida bo‘lim ekanligini ta’kidlagan. Pedagogikaga doir adabiyotlarda didaktika, uning mohiyati haqida bir qator fikr-mulohazalar bayon etildi. Shundan keyin didaktikaga ta’lim nazariyasi haqidagi fan sifatida qarash keng yoyildi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida didaktikaga oid maxsus monografiyalar yuzaga keldi.

Hozirgi zamon pedagogikasida didaktika ta’lim va ma’rifat berish nazariyasi bilan shug‘ullanadigan alohida soha sifatida talqin etiladi. Ta’lim mazmunini aniqlash, ta’lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o‘qitishning eng samarali usul va yo‘llarini topish didaktikaning asosiy masalalaridir. Didaktikaning mohiyatini belgilash, yo‘nalishini aniqlashda falsafiy-nazariy asos hamda metodologiyaning o‘rni katta. Didaktika metodologiyasi davrlar osha o‘zgarib kelgani kuzatiladi.

Didaktika pedagogika, umumiy psixologiya, o‘qitish psixologiyasi, psixolingvistika hamda bilish nazariyasi bilan uzviy bog‘liq. Bu fanlarning har biri bilish faoliyati va uni amalga oshirilish jarayoni to‘g‘risida alohida bilim beradi. Ta’lim mazmuni va usullarini belgilash borasida ham

mazkur fanlar orasidagi integratsiya katta ahamiyatga ega. Didaktika har qanday alohida predmetni o'qitish va uning mazmunini belgilash qonuniyatlarini aniqlaydigan fan sifatida ta'lim va tarbiya ishlarini samarali tashkil etishning umumiy usullarini ko'rsatishi lozim. Ayni vaqtda, alohida predmetlarni o'qitish metodikasi maktab amaliyoti tajribalaridan kelib chiqqanligi uchun didaktika tamoyillari ta'lim jarayonida uchraydigan har xil favqulodda hodisalarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda tuziladi.

O'zbek milliy pedagogikasi tarixida ham didaktikaning asosiy xususiyatlarini aks ettirishga bag'ishlangan ko'pgina tadqiqotlar mavjud. Garchi turkiy mutafakkirlarning asarlarida didaktika hozirgi nom bilan atalmagan bo'lsada, ular ta'lim jarayonining qonuniyatlarini belgilash, uni tashkil etishning yo'lyo'riqlarini ko'rsatishi jihatidan katta ahamiyatga ega. Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad al-Farg'oniy, Marg'inoniy, Navoiy, Munis singari mutafakkirlarning ta'limni uyushtirish, uning samaradorligini oshirish, o'qitish jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari borasidagi qarashlari jahon pedegogikasi taraqqiyotining o'ziga xos bosqichini tashkil etadi. Muayyan yoshdagi bolalarni jamoa tarzida bir joyda o'qitishning samaradorligi ilk bor Ibn Sino tomonidan ko'rsatib berilgan bo'lsa, muallimning o'zida ezgu insoniy sifatlar bo'lmasa, bolalarda bunday xislatlarni shakllantirish mumkin emasligi Alisher Navoiy asarlarida aks etgan. Azaldan sharqda muallimga nisbatan "aytganiga amal qilish" talabi qo'yilgan.

Marg'inoniy esa, bilimlarni o'zlashtirish yuzasidan umumiy tavsiyalar beribgina qolmay, o'rganilgan tushunchalarni bolalar xotirasida uzoqroq saqlash yuzasidan aniq metodik usullar ham tavsiya etgan.

O'zbek milliy didaktikasining shakllanishida jadidchilik harakati, xususan, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abduqodir Shakuriy, M. Behbudiy, A. Avloniy, M. So'fizoda kabi ma'rifatparvar-pedagoglarning faoliyati alohida muhim bosqich bo'ldi. XX asr boshlarida vujudga kelgan pedagogikasi milliy asos hamda jahon tajribasining so'nggi yutuqlari negizida shakllangan bo'lib,

bugungi ta'lim tizimni takomillashtirishda ham poydevor vazifasini o'tashi lozim. Jadid pedagoglari ta'lim-tarbiya borasida yuksak natijalarga erishdilar. Ular ta'lim-tarbiyaning amaliy jihatlarini bilangina emas, balki nazariy masalalari bilan ham shug'ullandilar. Maktablar ochdilar, o'quv qo'llanmalari, darsliklar yaratdilar. Faqatgina ona tili va adabiyot emas, tarix, geografiya sohasidagi ta'lim jarayonini takomillashtirishga ham hissa qo'shdilar.

Didaktikaning bir qator tamoyillari mavjud bo'lib, ularning ayrimlari borasida to'xtalamiz. Negaki bu tamoyillar libvoidaktika tamoyillarini belgilashda asos vazifasini o'taydi.

Milliy didaktikaning asosiy tamoyillaridan biri ta'limning shaxs omiliga yo'naltirilishidir. Mazkur tamoyil ta'lim uchun bilim emas, balki o'quvchi shaxsi asosiy qadriyat ekanligini anglatadi. Bu tamoyilga ko'ra o'quvchi shaxsini shakllantirishga urg'u beriladi.

Insonparvarlik tamoyili o'zbek didaktikasining asosiy talablaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonida shaxs manfaatlari nuqtayi nazaridan yondashish maqsadini qo'yadi.

Milliy didaktika taraqqiyotini ta'minlaydigan tamoyillaridan yana biri ta'limning yaxlitligidir. Olamda narsa-hodisalarning bir butnligi, bir-biriga uzviy holda bog'liqligi, uni o'rganishda ham bir butunlikka, yaxlitlikka amal qilishni taqozo etadi. O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'quv rejalarida ta'limning asosiy yetti tarmog'i belgilangan, o'quv fanlari miqdorini zaruratga qarab o'zgarib turish ko'zda tutilgan.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning alohida, individual xususiyatlarini hisobga olish ham didaktikaning asosiy tamoyillaridan sanaladi. U o'qitish jarayonini har bir o'quvchiga xos xususiyatlarni ko'zda tutgan holda tashkil qilishni taqozo etadi.

Ma'lumki, har qanday shaxs muayyan geografik muhitda shakllanadi. Uning tabiatida o'sha muhitga xos jihatlar muhrlangan bo'ladi. Shuning uchun ham

o‘qitish jarayonida mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish tamoyili ham didaktikaning zarur talablaridan biridir.

“Lingvodidaktika” tarkibidagi “lingvo” “til” ma’nosidagi so‘z bo‘lib, lingvodidaktika “til ta’limi” demakdir.

Lingvodidaktika, garchi ko‘p hollarda chet tillarini o‘rganish usullari hamda vositalariga urg‘u berilgan bo‘lsa-da, ona tili va o‘zga tillarni o‘qitishning mazmuni, vositalari hamda usullarini tahlil qiluvchi fandır. Lingvodidaktika – «ta’lim, o‘quv jarayoni mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o‘zaro faoliyati mexanizmi»ni o‘rganuvchi, til o‘qitish metodikasini pedagogika, didaktika, pedagogik psixologiya, lingvistika va yosh pedagogikasi bilan bog‘liq ravishda talqin qiluvchi, kompyuter lingvodidaktikasi, kompyuter dasturlari, o‘qituvchi lingvistik avtomatlarning til ta’limidagi ahamiyatini yorituvchi amaliy soha.

“Lingvodidaktika” modulining asosiy maqsadi fan mazmunini milliy til asoslarini o‘zlashtirishga yo‘naltirish, til o‘qitish jarayoni, mazmuni, yo‘nalishi, usul hamda vositalarini tahlil qilish, ta’lim subyekting imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashish, til o‘zlashtirishning ijtimoiy-siyosiy, sotsial-psixologik omillarini aniqlashdan iborat.

Tilni o‘qitish maqsadida tavsiflash, tillar o‘rtasidagi universalialar va farqli jihatlarni tadqiq qilish, o‘rganilayotgan tilning tuzilishi va mazmunini, til minimumlarini aniqlash, til o‘zlashtirishdagi nuqsonlar tabiatini o‘rganish, til xususiyatlarini o‘rganuvchilarning ko‘p tillilik, ko‘p madaniyatlilik, yosh va individual belgilari kontekstida tadqiq qilish, tilni mukammal egallashni belgilovchi omillarni tahlil qilish, tillarni o‘rganish metodikasi, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyati bilan bog‘liq muammolarni aniqlash, til o‘rganishni o‘quv predmeti sifatida belgilash, turli o‘quv sharoitlarida o‘rganilayotgan tilni va til sohiblari idrok etgan olam lisoniy manzarasining o‘zlashtirish darajasini izohlash, tilning aktual holati va taraqqiyoti bilan belgilanuvchi lingvomadaniy tajribani anglash va o‘zlashtirishni analiz qilish modulning asosiy vazifalaridir.

Ona tilini o'zlashtirishda ham, chet tillarini o'rganish jarayonida ham tilning grammatik xususiyatlari, grammatika negizida fonetik, leksik belgilari o'ragniladi. Shu bois lingvistika va pedagogika chegarasidagi muammolarni hal qilish, o'rganilayotgan til strukutrasini tahlil qilish, tillarning universal va farqli jihatlarini aniqlash ham lingvodidaktikaning vazifalari hisoblanadi.

Qayd etilgan vazifalar lingvodidaktikaning asosiy masalalarini belgilab beradi. "Lingvodidaktika"ning obyekti til o'rgatish amaliyoti, deb belgilangan bo'lsa, til o'qitish va o'rgatish jarayoni haqida umumlashtirilgan tasavvur berish, til o'zlashtirishga zamon talablari va shaxs idroki, qobiliyatidan kelib chiqib yondashish fanning predmetini tashkil qiladi.

Fan doirasidagi asosiy masalalardan biri ta'lim doirasidagi o'rganuvchilarning "lingvomadaniy tayyorgarlik" darajasiga asoslangan til siyosati kontekstida til o'qitishning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari haqida tasavvur hosil qilishdir. O'quvchilarning «Lingvomadaniy tayyorgarligi» ular tomonidan istalgan til va madaniyatni ona tili va chet tili sifatida ozlashtirishlari kirad. Til ta'limi ona tili va o'zga tillarni va madaniyatlarni egallashadi. Ona tili va o'zga tilni o'zlashtirish doirasi metodlari, ta'lim tamoyillari, yondashuvlar o'zaro faqrlandi. Ona tili va o'zga til ta'limida umumiy tamoyillar, metodlar mavjud. Lekin ta'lim maqsadi, metod va usullarning qo'llanishi ona tilini va o'zga tillarni o'qitishda o'zaro farqlanadi.

Lingvodidaktikada til ta'limi ko'p hollarda xorijiy tillar sohasida ta'lim bilan sinonim tarzda qo'llanadi.

Til ta'limi qadriyat sifatida qaraladi.

B. S. Gershunskiy talqiniga ko'ra til ta'limi qadriyat sifatida uch aksiologik blokni namoyon qiladi:

- Til ta'limi davlat darajasidagi qadriyat sifatida;
- Til ta'limi ijtimoiy qadriyat sifatida;
- Til ta'limi shaxsiy qadriyat sifatida;

Ko'rinadiki, mazkur aksiologik bloklar o'zaro uzviy bog'langan.

Mamlakatdagi til ta'limi taraqqiyotida davlat darajasidagi, ijtimoiy, shaxsiy manfaatlar uyg'unligi, nafaqat davlat, jamiyat, ta'lim oldida turgan sotsialpedagogik muammollarni hal qilishda, balki sotsial-madaniy plandagi muammolar yechimida ham ahamiyatlidir.

Til ta'limini qadriyat sifatida anglash tilga dalat, jamiyat va shaxs munosabatini aks ettiruvchi ilmiy va amaliy faoliyatni ishlab chiqish va keng yoyishning ahamiyatini ko'rsatadi.

Har qanday tilning o'rnini uning jamiyat va davlatdagi statusi bilan belgilanadi. Til xalqaro aloqoqa-aralashuv vositasi bo'lishi mumkin. Bu o'rinda globallashtirish doirasida keng tarqalgan, umuminsoniy madaniyat qirralarini aks ettiradigan, maksimal hajmda ijtimoiy funktsiya bajarayotgan xalqaro tillar nazarda tutiladi. Ingliz, rus, nemis tillari shunday tillar guruhiga kiradi. Agar tildan ma'lum bir regiondagi bir qator davlatlar muloqot vositasi sifatida foydalansa (masalan, nemis tilida so'zlashuvchi davlatlardagi nemis tili) bu til davlatlararo til maqomini oladi. Til davlat tili va mahalliy til vazifasini bajarishi mumkin. Rossiyadagi rus tili millat vakillari o'rtasidagi muloqotni ta'minlovchi rasmiy til sifatida qaralsa, aniq bir regionda, viloyatda yoki okrugda qo'llanadigan har qanday til (masalan, tatar, yoqut va boshqa milliy-davlat ta'limiga mos keluvchi boshqa tillar) lokal, ya'ni mahalliy til hisoblanadi. Hozirgi zamon shaxsining qadriyat nuqtayi nazaridan shakllanishida ta'lim olishi va sotsial imkoniyatlarida global muloqot tillari muhim o'rin tutadi. Ammo bu lokal tillarni o'rganish kerak emas va jamiyat bu tillarini o'rganish uchun yetarlicha shart-sharoit yaratmaydi, degani emas.

Davlat va jamiyat bir tushuncha emas. Jamiyat zamonaviy tillarni o'rganishga muhtoj bo'lishi mumkin. Keyingi yillarda xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotgani bunga dalildir. Mamlakat ijtimoiy hayoti va uning yangi maqsadlar, g'oyalar bilan bog'liq bo'lgan dinamik taraqqiyoti bir yoki bir necha zamonaviy xorijiy tillarni o'rganishni taqozo etmoqda. Tillarni, birinchi navbatda, xalqaro muloqot vositasi maqomidagi tillarni bilish shaxsga

ijtimoiy hayotning keng imkoniyatlarini bermoda. Bungungi kunda hozigi bozor iqtisodiyoti va informatsion texnologiyalar taraqqiyoti davrida iqtisodiy va sotsial taraqqiyotning asosiy strategik omili sifatida maydonga chiqayotgan inson resurslari asosiy boylik bo'lib yuzaga kelmoqda. Bu masalani hal qilish insonning shaxsiy kamoloti va uning sotsial-iqtisodiy erkinligini ta'minlovchi omil sifatida til ta'limida o'ziga xos ahamiyatga ega. Ammo milliy tilni takomillashtirish, uning tafakkurni rivojlantiruvchi omil sifatidagi imkoniyatlaridan foydalanish, xorijiy tillarni egallashdagi vosita sifatidagi o'rini doimo esda tutish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акопянц А.М. Прагматика и лингводидактика. -М., 2008.
2. Белянин В.П. Психолингвистика. Учебное пособие. –М.: Флинта, 2008.
3. Богин Г.И. Современная лингводидактика. Калининский гос.унив., 1980
4. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. Budapest, 2006.
5. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие. –М.: Академия, 2009.
6. Дроздова Т.В. Профессиональная коммуникация: лингвистика, лингводидактика, межкультурное общение. Монография. Изд-во АГТУ, 2011.
7. Кочергин И. Очерки лингводидактики китайского языка. –М., 2017.
8. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики. Монография. –М.: Академия, 2015.
9. Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы Международной научно-практической конференции. –Иркутск, 13-15 июня 2007 года.
10. Миролубов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. –М: Ступени, инфра, 2002.

11. Zamonaviy o'zbek tili. Sintaksis. Darslik.—Toshkent: Mumtoz so'z, 2013.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.
13. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение. – М.: Флинта, 2014.
14. Тил системаси ва ҳозирги замон лингводидактикаси. Республика илмий-амалий анжумани материаллари (Самарқанд шаҳри, 2011 йил, 25-26 март). – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2011. – 270 б.

2-MAVZU: LINGVISTIKA VA PEDAGOGIKA CHEGARASIDAGI MUAMMOLARNI HAL QILISH LINGVODIDAKTIKANING ASOSIY VAZIFASI SIFATIDA

1. Lingvodidaktikaning metodologik asoslari.
2. Lingvodidaktika tamoyillarining metodologik g'oyalarga mansubligi
3. Lingvodidaktika tayanch tamoyillarining ahamiyati.

Tayanch tushunchalar: *ta'lim xarakteri, ta'lim mazmuni, didaktik tamoyillar, zamonaviy pedagogika, innovatsion ta'lim siyosati, umumiy tamoyillar, umumpedagogik tamoyillar, kasbiy lingvodidaktika tamoyillari, metodologik g'oyalar, antroposentrizm g'oyasi, ta'limning uzviyligi va uzluksizligi g'oyasi, sinergetika g'oyasi va ta'lim omillari integratsiyasi, ijtimoiy-kasbiy muhitni hisobga olish tamoyili, kompetensiyaviy yondashuvni e'tiborga olish tamoyili, integrativlik (implitsitlik) tamoyili, til kompetensiyasini kompleks shakllantirish tamoyili, lingvistik tayyorgarlikning funktsionallik tamoyili, kasbiy faoliyatni modellashtirish, sotsium, sotsiotsentrik paradigma.*

Ta'lim xarakteri va mazmuni didaktik tamoyillarning amal qilish tartibi bilan belgilanadi. O'qitish tamoyillarini tasnif qilish zamonaviy pedagogikaning markaziy masalalaridan biridir.

Innovatsion ta'lim siyosatining umumiy tamoyillari mavjud bo'lib, kasbiy lingvodidaktika tamoyillarining mazmun-mohiyatini belgilab beradi.

Lingvodidaktikaning spetsifik tamoyillari va unga asos bo'luvchi umumpedagogik tamoyillar farqlanadi.

A.M. Novikovaning innovatsion konsepsiyasi bo'yicha kasbiy lingvodidaktika quyidagi metodologik g'oyalarga asoslanishi lozim:

- 1) antroposentrizm g'oyasi;
- 2) ta'limning uzviyligi va uzluksizligi g'oyasi;
- 3) sinergetika g'oyasi va ta'lim omillari integratsiyasi.

A.K.Krupchenko, A.N.Kuznetsovlarning talqiniga ko'ra, antroposentrizm g'oyasiga "kasbiy faoliyatga yo'naltirish", madaniyatlararo muloqot, ishtirokchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, o'quv jarayonida avtonomlikni hisobga olish, professional rivojlanishning individual trayektoriyasi tamoyillari mansubdir.

Ta'limning uzviyligi va uzluksizligi g'oyasiga professional rivojlanishdan kelib chiquvchi o'zga til ko'nikma, malakasiga xoslanish, kasbiy faoliyatni modellashtirish, tayyorgarlik mazmunining modulga asoslanishi, til tayyorgarligining uzluksizligi, faol kommunikativlik, oliy ta'lim muassasasi o'quv jarayoni diversifikatsiya sharoitida ta'limning ko'p darajaliligi tamoyillari sinergetika g'oyasi va ta'lim omillari integratsiyasi sotsial-kasbiy muhitni, integrativlik (implitsitlik)ni hisobga olish tamoyili, kasbiy kompetentlikni shakllantirish tamoyili, ta'limning muammoli ekanligi, ta'lim mazmuni va texnologiyasining variativligi, faoliyat turlari va materiallarning autentikligi, interaktivlik, nutqiy mahorat rivoji bilan bog'liq bo'lgan selektivlik va o'quv materiallarining adekvatligi tamoyillari mansubdir.

Kasbiy lingvodidaktikaning asosiy tamoyillari: ijtimoiy-kasbiy muhitni hisobga olish tamoyili. Kompetensiyaviy yondashuvni e'tiborga olish tamoyili. Internatsionallik tamoyili. Integrativlik (implitsitlik) tamoyili. Fanlararolik tamoyili. Til kompetensiyasini kompleks shakllantirish tamoyili. Kasbiy faoliyatga motivatsiya va yo'naltirishni shakllantirish tamoyili. Lingvistik tayyorgarlikning funkcionallik tamoyili. Kasbiy faoliyatni modellashtirish.

Kasbiy rivojlanishning individual belgilarini (antoroposentrik xususiyatlarini) hisobga olish tamoyili.

Ijtimoiy-kasbiy muhitni hisobga olish tamoyili. Ijtimoiy-kasbiy muhitni hisobga olish tamoyiliga ko'ra quyidagi qadriyatlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Sotsiumdagi effektivlik, uyg'un, o'zaro manfaatli, estetik bilish nazarda tutilgan sotsial munosabatlar tizimini yaratish, qo'llab-quvvatlash masalaga yangicha yondashuvni talab etadi.

Sotsiosentrik paradigmaga asosan, hal qilinishi lozim bo'lgan asosiy masalalar quyidagilar:

- 1) sotsium subyektlarining namoyon bo'lishi;
- 2) xarakterning namoyon bo'lishi va uning pedagogik jarayonga ta'siri;
- 3) pedagogik jarayonda ishtirok etish darajasini ko'tarish yoki tushirishi mumkin bo'lgan vositalarning namoyon bo'lishi.

Sotsium subyektlari: talabalar; o'qituvchilar; ta'lim tizimi; oliy o'quv yurtlari administratsiyasi; jamoat; kasbiy hamkorlik; aniq ish beruvchilar; ishtirokchilarning ota-onasi; nashriyotlar; ta'lim berish bilan bog'liq tashkilotlar; metodistlar (dastur va o'quv materiallarini tayyorlovchilar); davlat (me'yoriy hujjatlar doirasida davlat hokimiyati organlari qiyofasida); tayyorlov dasturlari homiylari.

Sotsial-kasbiy yondashuv nuqtayi nazaridan kelib chiqib yondashilganda mehnatga tayyorlikni shakllantirish mezonlari quyidagicha:

- 1) zarur bilim, ko'nikma, malaka;
- 2) ta'lim va o'quv mehnatiga munosabat;
- 3) rivojlangan, mustaqil, ijodiy tafakkur;
- 4) sotsium shaxsi oldida turgan vazifalarni tushunish;
- 5) faoliyatning motivlarini anglash, o'zining manfaatlarini, moslashuvchanligini, qobiliyatini, imkoniyatlarini aniq tushunish, moslashuvchanlik;

6) shaxsiy va jamiyat maqsadlarini umumlashtirish. Bu o‘rinda shaxsning faol mehnat hayotiga tayyorgarligi ishlab chiqarish va ijtimoiy funksiyalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan fazilatlar sistemasi orqali ifodalangan¹.

Kompetensiyaviy yondashuvni e‘tiborga olish tamoyili. “Kompetensiya” va “kompetensiyaviy yondashuv” atamalarining talqini.

“Competence” “to compete” o‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “musobaqalashmoq”, “raqobatlashmoq”, “bellashmoq” degan ma‘noni bildiradi. So‘zma-so‘z tarjima qilinsa, “musobaqalashishga layoqatlilik” ma‘nosida keladi. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlik o‘ta murakkab, ko‘p qismli, ko‘pgina fanlar uchun mushtarak bo‘lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajman, ham tarkibiga ko‘ra, ham ma‘no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tumandir. Atamaning mohiyati shuningdek, “samaradorlik”, “moslashuvchanlik”, “muvaffaqiyatlilik”, “tushunuvchanlik”, “natijalilik”, “uquvlilik”, “xocca”, “xususiyat”, “sifat”, “miqdor” kabi tushunchalar asosida ham tavsiflanmoqda.

“Kompetentlik”, “kompetensiya” tushunchalari tavsiflarida quyidagi holatlarga alohida e‘tibor qaratiladi:

- ✓ bilimlar majmuyining amalda qo‘llanishi;
- ✓ shaxsning uquvi, xislatlari, fazilatlar;
- ✓ amaliy faoliyatga tayyorgarlik o‘lchovi;
- ✓ muammolarni hal etish, amalda zarur natijalarni qo‘lga kiritish layoqati;
- ✓ shaxsning professional faoliyatini ta‘minlovchi bilim, ko‘nikma, malakalar yaxlitligi;
- ✓ faollashgan (amaliyotga tatbiq etilgan) o‘quv, bilim, tajribalar majmuyi;
- ✓ shaxsning maqsadli yo‘naltirilgan emotsional iroda kuchi.

¹ Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. основы профессиональной лингводидактики.-М.,2015.-С.45-65.

Kompetensiyalarning quyidagi ko`rinishlari mavjud:

Lingvistik kompetensiya – til material (fonetika, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglash, gapirish, o`qish va yozish) bo`yicha ko`nikmalarni egallashni nazarda tutadi.

Sotsiolingvistik kompetensiya – so`zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o`z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini: o`zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlar, qadriyatlar, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarni bilish hamda tili o`rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim eta olish qobiliyatini ko`zda tutadi.

Pragmatik kompetensiya – o`rganilayotgan chet tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo`lganda takroran so`rash, uzr so`rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatdan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Mazkur standartda diskurs kompetensiyasi pragmatik kompetentsiya tarkibiga kiritildi. Mazkur kompetensiya og`zaki yoki yozma nutqda fikrlarni tegishli til vositalari orqali ifodalashni nazarda tutadi.

Shuni aytish joizki, “kompetentlik” tushunchasi bilan birgalikda, uning sinonimi sifatida “malakalar bazasi” ishlatilgan hollar ham mavjud. T.Oskarson tomonidan mana shunday malakalar bazasining ro`yxati tuzilgan bo`lib uni kompetensiya sifatida tushuntirish mumkin. B.Oskarson fikriga ko`ra, ular keng qamrovli, maxsus kasbiy xislatlarga qo`shimcha ravishda rivojlanadi. Bunday tayanch kompetensiyalar, shuningdek, jamoada samarali ishlash, rejalashtirish, muammolarni yechish, ijod qilish, peshqadam bo`lish, tadbirkorlik, tashkilotchilik va kommunikativ ko`nikmalarni o`z ichiga oladi.

Hozirda “Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar” deb nomlangan Yevropa kengashi simpoziumida belgilangan tayanch kompetensiyalar quyidagicha:

O`rganish kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- + tajribadan foydali biror narsani chiqarish;
- + o'z bilimlari orasidagi o'zaro aloqani tashkil qilish va ularni tartiblash;
- + shaxsiy o'rganish usullarini tashkil qilish (o'rnatish);
- + muammolarni yecha olish.

Izlash kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- + mustaqil bilim olish bilan shug'ullanish;
- + turli ma'lumotlar bazasini izlash;
- + tevarak-atrofdan surishtirish;
- + ekspertdan maslahat olish;
- + axborot olish;
- + hujjatlar bilan ishlash va ularni turkumlash (klassifikatsiyalash).

O'ylash kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- + o'tgan va hozirgi voqealar orasidagi o'zaro bog'liqlikni topish;
- + jamiyat rivojlanishining u yoki bu aspektiga tanqidiy yondashish;
- + murakkablik va o'ziga bo'lgan ishonch yo'qolishiga qarshi turish;
- + bahslashuvlarda o'z pozitsiyasini egallash va shaxsiy nuqtayi nazariga ega bo'lish;
- + o'qiyotgan va ishlayotgan joydagi siyosiy va iqtisodiy muhitning muhimligini anglash;
- + salomatlik, iste'mol qilish hamda tasviriy san'at va adabiy asarlarni baholay bilish.

Hamkorlik qilish kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- + guruhda ishlash va hamkorlik qila olish;
- + qarorlar qabul qilish – anglashilmovchilik va kelishmovchiliklarni bartaraf etish;
- + kelisha olish;
- + shartnomalarni ishlab chiqish va bajarish.

Ishga kirishish kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- ✚ loyihada qatnashish;
- ✚ javobgarlikni olish;
- ✚ guruhga yoki jamoaga kirish hamda o'z hissasini qo'shish;
- ✚ hamkorlikni isbotlash;
- ✚ o'z ishini tashkil qila bilish;
- ✚ hisoblash va modellash asboblari bilan foydalana bilish.

Ko'nikish kompetensiyasi quyidagilarni talab qiladi:

- ✚ yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olish;
- ✚ tez o'zgarishlar oldida moslashuvchanlikni isbotlash;
- ✚ yangi yechimlarni topa bilish.

Niderlandiyada o'quvchilarda quyidagi kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi yaratilgan:

- ❖ kelajakka intilish ko'nikmalarini rivojlantirishni mo'ljalladigan strategik kompetensiya;
- ❖ o'rganilayotgan o'quv fani xususiyatiga doir bo'lgan bilim va malakalar bilan bog'liq predmet kompetensiyalari; mazmuni jihatidan boshqarish malakalaridan iborat bo'lgan metodik kompetensiya;
- ❖ asosiy tarkibi hamkorlik malakalari, tanqidni qabul qilish, qayta aloqa o'rnatish; axloqiy-madaniy kompetensiya bo'lgan ijtimoiy kompetensiya. Kasbiy munosabatlar, motivatsiya, natijaga erishish uchun tayyor bo'lish va o'quv malakalari, refleksiyaning rivojlantirishni belgilaydigan o'quv kompetensiyalari shu guruhga mansubdir.

Avstriya ta'lim tizimida quyidagi tayanch kompetensiyalar ajralgan:

- ❖ shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan kompetensiyalar;
- ❖ ijtimoiy va ma'lum bir sohadagi faoliyatga doir kompetensiyalar.

Ma'lum bir sohadagi faoliyatga doir kompetensiyalarga quyidagilar kiritilgan:

- "Til va kommunikativlik";
- "Ijod va dizayn";
- "Inson va jamiyat";
- "Salomatlik va harakat";

- “Tabiat va texnika”.

Ijtimoiy kompetensiyalarga kommunikativlik, jamoada ishlay olish, kelishmovchiliklarni bartaraf qila olish, boshqalarni tushunish, kirishimlilik, ijtimoiy javobgarlik kiradi.

Britaniya maktablarida oltita tayanch kompetensiya asos sifatida olingan. Ularni shartli ravishda bir nechta guruhga birlashtirish mumkin. Asosiy kompetensiyalar:

- muloqotga kirishish;
- hisob-kitob yuritish;
- axborot savodxonligi.

Keng ko‘lamli tayanch kompetensiyalar: boshqalar bilan ishlay olish; o‘qish va takomillashish malakasi; turli masala va muammolarni yechish ko‘nikmasi.

AQSHda 1980- yillardan boshlab ta‘lim standartlari ishlatila boshlagan. AQSH maktablarida yil yakunini baholashda shuningdek, bitiruvchi sinflarda o‘quvchilarning bitirish imtihonlarida standartlashtirilgan imtihon (test)lardan foydalaniladi. Amerikada ta‘lim tizimi markazlashtirilmagan. Shunga ko‘ra, ta‘limga doir ko‘pgina masalalar mahalliy hokimiyat tomonidan qabul qilinadi. Har bir shtat tomonidan ta‘lim standartlari va dasturlari odatda mustaqil ravishda qabul qilinadi. Har bir shtatdagi qonun chiqaruvchi majlis tomonidan maktablar uchun bilimlarning umumiy minimal darajasi belgilab qo‘yilgan.

Germaniyada 1970-yilda PISA tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarning butun mamlakat bo‘yicha past natija ko‘rsatganidan so‘ng ta‘lim standartlari va dasturlari ishlab chiqila boshladi. Nemislarning standarti o‘quvchilarda tayanch malakalar va kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quv dasturi ortiqcha bilimlar bilan to‘ldirib tashlanmagan. 2004- yildan boshlab maktab ta‘limi standartlari majburiy hisoblanadi.

Rossiyada ta‘lim standartlari haqidagi tushuncha 1992- yilda Rossiya Federatsiyasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilinganidan so‘ng kirib keldi. Qonunning 7-bandi ta‘lim standartlariga bag‘ishlangan. Qonunning

dastlabki tahririda umumta'lim standartlari haqidagi qonun Rossiya Federatsiyasining Oliy majlisi tomonidan qabul qilingan. Lekin 1993- yilda Konstitutsiya qabul qilinishi munosabati bilan bu nizom bekor qilinib, ta'lim standartlarini qabul qilish funksiyasi ijro qiluvchi hokimiyat organlariga beriladi. 1992- yilda Rossiya Federatsiyasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ishlab chiquvchilar tomonidan tayyorlangan ta'lim standarti tahririda, aniqrog'i uning federal komponentasi beshta elementdan iborat bo'lgan:

- ❖ Ta'limning har bir bosqichi maqsadi.
- ❖ Asosiy ta'lim dasturlarining tayanch mazmuniga qo'yilgan talablar.
- ❖ Auditoriya o'quv yuklamasining yo'l qo'yilgan chegara hajmi.
- ❖ Maktabning turli bosqichlarini bitiruvchi o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar².

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Белянин В.П. Психолингвистика. Учебное пособие. –М.: Флинта, 2008.
2. Богин Г.И. Современная лингводидактика. Калининский гос.унив.,1980
3. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics.Budapest, 2006.
4. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие. –М.: Академия, 2009.
5. Дроздова Т.В. Профессиональная коммуникация: лингвистика, лингводидактика, межкультурное общение. Монография. Изд-во АГТУ, 2011.
6. Кочергин И. Очерки лингводидактики китайского языка. –М., 2017.
7. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики. Монография. –М.: Академия, 2015.

² Xolmanova Z., Yusupova T. Ozbek tilini oqitish metodikasi.-Toshkent: Navro`z,2019. -B.98-100.

8. Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы Международной научно-практической конференции. –Иркутск, 13-15 июня 2007 года.
9. Миролубов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. –М: Ступени, инфра, 2002.
10. Zamonaviy o‘zbek tili. Sintaksis. Darslik.—Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.
12. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение. – М.: Флинта, 2014.
13. Тил системаси ва ҳозирги замон лингводидактикаси. Республика илмий-амалий анжумани материаллари (Самарқанд шаҳри, 2011 йил, 25-26 март). – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2011. – 270 б.
14. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков): Моногр.– М.: Высшая школа, 1989.
15. Holmanova Z., Yusupova T. O‘zbek tilini oqitish metodikasi.-Toshkent, 2019.

3-MAVZU: TILLARNI O‘RGANISH METODIKASI MUAMMOLARI

Reja:

1. Ishtirokchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish tamoyili.
2. Ta’lim jarayonida selektivlik va elektivlik tamoyili, yosh xususiyatlarini inobatga olish tamoyili,
3. Nutqiy mahoratning aloqadorlikda rivojlanish tamoyili.

Tayanch tushunchalar: *selektivlik va elektivlik tamoyili, nutqiy mahoratning aloqadorlikda rivojlanish tamoyili, o‘quv jarayonidagi avtonomlikni shakllantirish, ta’limning muammolilik tamoyili, o‘quv jarayonini tashkil qilishda avtoritar va demokratik yondashuvni uyg‘unlashtirish tamoyili, o‘qituvchining kasbiy kompetentlik talablarini hisobga olish tamoyili.*

Til o'rgatishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning yechimi ta'lim jarayonida maqsadning amalga oshishini ta'minlaydi. Keyingi yillarda o'zbek tilini ona tili sifatida o'qitishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, quyida ularning ayrimlari borasida to'xtalamiz.

Avvalo, til ta'limi jarayonida ishtirokchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olishda muammolar ko'zga tashlanadi. Ona tili darsliklaridagi matnlar, ayrim mashqlar, topshiriqlar o'quvchining yoshiga ikki jihatdan mos kelmaydi: ma'lumotlarning o'quvchi yoshiga nisbatan murakkabligi yoki soddaligi, jo'nligi kuzatiladi.

Adabiyotlarda kasbiy lingvodidaktikaning yordamchi tamoyillari ham qayd etilgan bo'lib, yosh xususiyatlarini e'tiborga olish ham tilga olingan: ishtirokchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish tamoyili; o'quv jarayonidagi avtonomlikni e'tiborga olish tamoyili; ta'limning muammolilik tamoyili; ta'lim mazmuni va texnologiyalarining xilma-xilligi tamoyili; lingvistik tayyorgarlikning modulga asoslangan tamoyili; til tayyorgarligining uzluksizligi tamoyili; faol kommunikativlik tamoyili; oliy ta'lim o'quv jarayonida lingvistik tayyorgarlik darajasining xilma-xillik tamoyili; faoliyat materiallari hamda turlarining originalligi va autentikligi; pedagogik jarayonning yaxlitlik tamoyili; interaktivlik tamoyili; selektivlik va elektivlik tamoyili; nutqiy mahoratning aloqadorlikda rivojlanish tamoyili; o'quv materiallarining adekvatlik tamoyili; o'quv jarayonini tashkil qilishda avtoritar va demokratik yondashuvni uyg'unlashtirish tamoyili; o'qituvchining kasbiy kompetentlik talablarini hisobga olish tamoyili.

O'zbek tili ta'limi jarayonida tanlov imkoniyatlarining yo'qligi, o'quvchilarning iqtidori, imkoniyatlarini hisobga olmaslik muammosi ham mavjud. Ta'limning o'quvchi yoshi va individual xususiyatlariga mos kelishi tamoyili o'quvchilarga individual yondashuvni anglatadi. Yoshiga muvofiq yondashish o'quvchilarning psixik xususiyatlari, shaxsiy rivojlanganlik darajasi, ma'naviy-axloqiy sifatleri, ijtimoiy yetukligini baholay olishni nazarda tutadi.

Agarda qo'yilayotgan talablar yoki ta'limning tashkiliy tuzilishi o'quvchilarning yoshi, imkoniyatlaridan ortda qolsa yoki ilgarilab ketsa, o'quv faoliyatining samarasi pasayadi. Individual yondashish o'quvchilarning murakkab ichki dunyosini o'rganish, yuzaga kelgan munosabatlar tizimini tahlil qilish va boshqa sharoitlarni aniqlashni talab etadi. Kichik guruhlar bilan ishlash asosida tashkil etiladigan darslarda ham o'quvchilarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish o'ta muhim. Chunki o'quvchiga taqdim etilayotgan barcha o'quv materiallari va topshiriqlar ularning o'zlashtirishlari uchun mos kelishi kerak. Masalan, 5-sinf o'quvchilari uchun tayyorlanayotgan savol va topshiriqlar mazmunida oddiylik, ma'lum darajada o'yinga moyillik ustun bo'lishi hisobga olinishi zarur.

4-MAVZU: O'QITUVCHI FAOLIYATI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR

O'zbek tili darslarida o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hamda real o'quv imkoniyatlarini hisobga olish tamoyiliga qat'iy amal qilish quyidagi afzalliklarga ega:

✓ o'qituvchi tomonidan tanlanadigan o'quv topshiriqlarini o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga muvofiqlashtirish imkoniyati vujudga keladi. O'qituvchi o'quv imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda darslik va qo'shimcha o'quv materiallaridan foydalanadi;

✓ o'quv imkoniyatini aniqlash o'zbek tili o'qitishning shakl, metod va usullarini to'g'ri belgilashga, maqsadga muvofiq keladigan dars turini tanlashga imkon beradi;

✓ o'quv imkoniyatini bilish tabaqalashtirilgan ta'limdan foydalanish imkoniyatini beradi. Chunki har bir o'quvchining o'quv imkoniyatini bilmay turib, o'quv topshiriqlarini tabaqalashtirish mumkin emas. Bolaning o'quv imkoniyatiga mos tushadigan topshiriq esa uni bajarishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi; bilishga bo'lgan ishonchini orttiradi; sinf yoki guruhdagi

o'quvchilarning faollik ko'rsatishlarini ta'minlaydi; sinf yoki guruhdagi barcha o'quvchilarning, deyarli, bir vaqtda topshiriqni bajarishlariga shart-sharoit yaratadi;

✓ o'quv imkoniyatlarini hisobga olish o'zbek tili darslarida bolani tarbiyalash va rivojlantirishga shart-sharoit yaratadi. Imkoniyatga muvofiq keladigan topshiriq shaxsiy-ruhiy xususiyatlar: iroda, qobiliyat, xotira, ijodkorlikni tarbiyalaydi. O'zbek tili darslarini o'quvchilarning imkoniyatlari doirasida tashkil etish ularning o'z kuchlaridan foydalanishlarini ta'minlaydi.

Ta'lim subyektlari o'rtasida tanlov har xil bo'lishi mumkin. Selektivlik o'qituvchilar, metodistlar, tadqiqotchilar va boshqa mutaxassislarning til mazmuni loyihasi sohasidagi qarorlarini, tanlovlarini namoyon qiladi. Elektivlik ma'lum darajada ta'lim oluvchilar faoliyati tavsifiga mansubdir.

Ta'lim olish tizimili bo'lishi kerak va ta'lim oluvchilarning til o'rganishlarida va undan foydalanishlaridagi asosiy faoliyatini qamrab olishi lozim.

Kasbga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillaridan biri bo'lgan selektivlik prinsipi lingvodidaktikada muhim o'rin tutadi. Selektivlikning asosiy mohiyati mutaxassislarga tilni noldan boshlab emas, til ta'limining barcha metodlari, aspektlari, komponentlari til kompetensiyasiga ega mutaxassisni maqsadga yo'naltirilgan tanlov seleksiyalariga ajratib o'qitishga yo'naltirilishidadir.

Lingvistik materialni maqsadli tahlil qilish ta'limning aralash bosqichlarini chog'ishtirish va analiz qilish yo'li bilan reallashadi. Tanlab olingan material kasbiy nutqdagi funksiyasiga qarab tizimlashtiriladi.

Leksik minimumni tanlashda umumiste'mol leksikasi, maxsus leksika va terminlarni obyekt sifatida olish lozim bo'ladi. O'quvchi aktiv va passiv grammatik minimumlarni to'liq o'zlashtirishi talab etiladi.

Selektivlik tamoyilini muayyan maxsus, spetsifik til o'rgatishning funksional talablariga javob beradigan materialni tanlash deb qarash mumkin.

O'quv yurtlarida bilimning kompleks, integrativ holda berilishi talab qilinayotgan hozirgi vaqtda muayyan hayotiy va kasbiy muammolarni bartaraf

etishda kasbiy ta'limning xilma-xil muammolari, masalalari, vaziyatlari, shakllari va metodlaridan til o'rganuvchining shaxsiy traektoriyasida zarur bo'lganlarini tanlab olish imkoniyatini beruvchi selektivlik ko'nikmalarni shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega.

Elektivlikning mohiyati ishtirokchilarga mazmun, shakl, usul, muddat, vaqt va ta'lim olish joyini tanlashda muayyan erkinlik berilishida namoyon bo'ladi.

Elektivlik tamoyilining amaliyotga tatbiqi talabalarning o'quv avtoonomiyasini hosil qilishni ta'minlaydi.

Nutqiy mahoratning aloqadorlikda rivojlanish tamoyilini "Til – me'yor – nutq mutanosibligi" tamoyili sifatida olish ham mumkin.

Tilning asosiy qonun-qoidalarini, zarur birliklarini (nutq tovushlari, qo'shimchalar, so'zlarni), ularning birikish qonun-qoidalarini o'quvchi jamiyatdan tayyor holda oladi. Hali o'zbek tilini maxsus o'quv fani sifatida o'rganmagan shaxs ham so'zlarni o'zaro biriktirib, gap tuza oladi. U o'z fikrini boshqalarga bayon qiladi va o'zgalar fikrini tushunadi. Maktabda o'zbek tilidan beriladigan bilim, ko'nikma va malakalar o'quvchining o'zida mavjud bo'lgan ana shu imkoniyatlarini kengaytiradi; ya'ni uni o'zbek adabiy tilining boy xazinasiga olib kirish orqali fikrni og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalashga o'rgatadi.

Til ichki imkoniyat sifatida aniq bir fikrni xilma-xil usul va vositalar yordamida yuzaga chiqaradi. Bu ichki imkoniyat tilda behad ko'p va xilma-xildir.

Me'yor tilning ichki imkoniyatlarini o'quvchi ongiga singdiruvchi omildir. Boshqacha qilib aytganda, me'yor nutqni ro'yobga chiqarish maqsadida til imkoniyatlaridan foydalanish uchun ko'rsatkichlar majmuasi sanaladi. Me'yorning oliy ko'rinishi milliy, adabiy til uslublari, mezonlaridir. Milliy, adabiy til me'yorlaridan xabardor o'quvchigina o'zbek tili ta'limining so'nggi natijasi hisoblangan matn yaratishga qodirdir. Nutq til imkoniyatlarining yuzaga chiqishi, voqealanishidir. Tilning boy ichki imkoniyatlaridan xabardor shaxs o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda bimalol bayon qila oladi.

O'zbek tili ta'limida “**til – me'yor – nutq**” tushunchalari o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ularni ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Dars mashg'ulotlarida bu tushunchalar o'rtasida mutanosiblik bo'lmasa, o'zbek tili ta'limining asosiy maqsadi – nutq taraqqiyoti ortda qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акопянц А.М. Прагматика и лингводидактика. – М., 2008.
2. Белянин В.П. Психолингвистика. Учебное пособие. – М.: Флинта, 2008.
3. Богин Г.И. Современная лингводидактика. Калининский гос. ун-в., 1980
4. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. Budapest, 2006.
5. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие. – М.: Академия, 2009.
6. Дроздова Т.В. Профессиональная коммуникация: лингвистика, лингводидактика, межкультурное общение. Монография. Изд-во АГТУ, 2011.
7. Кочергин И. Очерки лингводидактики китайского языка. – М., 2017.
8. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н. Основы профессиональной лингводидактики. Монография. – М.: Академия, 2015.
9. Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы Международной научно-практической конференции. – Иркутск, 13-15 июня 2007 года.
10. Миролубов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. – М: Ступени, инфра, 2002.
11. Zamonaviy o'zbek tili. Sintaksis. Darslik. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2013.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MAZMUNI

1-AMALIY MASHG'ULOT: O'QITUVCHI FAOLIYATI BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR

Reja

1.Yozma nutq xususiyatlari.

2.Yazma nutqni rivojlantirish omillari.

3. Yozma nutqni rivojlantirish usullari.

Yozma nutq nutqiy faoliyat ko'rinishlaridan biri hisoblanib, u yozish va o'qishni o'z ichiga oladi hamda og'zaki va ichki nutq bilan aloqadordir. Yozma nutq xususiyatlarining to'liq tavsifi, psixologik va psixolingvistik jihatlarini L.S.Vigotskiy, A.R.Luriya, L.S. Svetkova, A.A.Leontev tadqiqotlarida yoritilgan.

O'qish va yozish jarayonini psixolingvistik tahlil qilish, yozuv orqali nutqiy faoliyatni voqelantirish masalalari R.I.Lalayeva, G.V.Babina, S.Y.Gorbunova tadqiqotlarida yoritilgan. Yozma nutq o'zining kommunikativ tabiatiga ko'ra, monologik nutqqa o'xshaydi. U o'z kelib chiqishiga ko'ra insoniyatning uzoq ming yillik tarixiga borib taqaladi. Yozuv taraqqiyoti tarixi shuni ko'rsatadiki, yozma nutq insonning sun'iy xotirasi xususiyatlarini aks ettiradi va sodda axborot tashuvchi belgilardan yuzaga keladi. Dastavval, yozma nutqga og'zaki nutqning bir bo'lagi sifatida qaralgan. Yozma va og'zaki nutqni turli aspektlarda tadqiq qilish turli izlanishlarning asosi bo'lib kelmoqda. A.R.Luriya, R.E.Levina, R.N.Lalayeva, L.S.Svetkova va boshqalarning ishlari bunga yorqin misoldir.

Yozma nutq og'zaki nutqdan o'sib chiqqanligiga qaramay uning grafik belgilaridagi ko'rinishi hozirgi kunda umumtarixiy taraqqiyot natijasida farqlanadi va u nutqiy faoliyatning alohida mustaqil shakli hisoblanadi.

A.R.Luriya ta'kidlashicha, yozma nutq hech qanday qo'shimcha tasvir vositalariga ega emas"³.

Bu jihatdan u hech qanday suhbatdoshni ko'zda tutmasligini ko'rsatadi. Fikrni nutqiy jumalarda kodlash, yozma nutqda ong ostida kechadi. Yozma nutq hech qanday qo'shimcha vositalarga, ya'ni jest, mimikalarga ega bo'lmasa-da, o'zida grammatik to'liqlikni aks ettiradi va bu to'liqlik uning tushunarligini ta'minlaydi. Shu tarzda yozma nutqda aks etgan barcha axborot grammatik til vositalari yordamida amalga oshiriladi. Bundan kelib chiqadiki, yozma nutq maksimal darajada sinsemantik, til vositalari esa aytilgan xabarni yetkazishga yordam beradi. Yozma nutqni tushunish og'zaki nutqni tushunishdan keskin farq qiladi.

Yozma nutqni har doim qayta o'qish, aniqlashtirish mumkin, yozma nutqda bunday imkoniyat yo'q⁴.

Yozma nutqning og'zaki nutqdan yana bir psixologik farqi ularning kelib chiqishi, ya'ni ontogenezidadir. L.S.Vigotskiy yozma nutq og'zaki nutq bilan chambarchas bog'liqligini yozadi, biroq yozma nutq bosib o'tgan yo'l og'zaki nutq tarixida kuzatilmaydi. Yozma nutq shunchaki og'zaki nutqning tarjimasini, yozish ko'nikmasini va texnikasini egallashdir"⁵. A.R.Luriya ta'kidlashicha, og'zaki nutq kattalar va bolalar o'rtasida muloqot vositasida shakllanadi va bu "simpraktik omil" deb ataladi. Yozma nutq umuman boshqa kelib chiqish va boshqa strukturaga ega. Agar bolada og'zaki nutq 2-3 yoshda shakllansa, yozma nutq 5-6 yoshda ta'lim olish natijasida shakllanadi.⁵ Yozma nutq motivi ham bolada og'zaki nutq motividan kechroq uyg'onadi. Pedagogik tajribalardan

³ Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. Изд. 3-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ» 2009. – 270 с.

⁴ Лурия А.Р. Письмо и речь: Нейролингвистические исследования: Учеб. Пособие для студ. Психол. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. 14 с. ⁵ Леонтьев А.А. Основы психолингвистики: Учебник для студ. Высш. Учеб. Заведений. - 4е изд.,испр. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 1999, 112 с.

⁵ Лурия А.Р. Язык и сознание. Под редакцией Е.Д.Хомской. Изд-во Моск. Ун-та, 179, 226 с.

ma'lumki, bunday motivni bolada hosil qilish nihoyatda qiyin. Yozma nutq yozish uchun lozim bo'lgan barcha til vositalarini o'zlashtirgandan so'ng paydo bo'ladi. Dastavval, yozuv ko'nikmasi harflarni yozish, keyinchalik so'zlarni yozish monologik va dialogik nutqdan uzilgan so'zlarni mashq qilishdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda asosiy diqqat va intellektual tahlil yozuv va o'qish texnikasini egallashga qaratiladi va bolada o'qish va yozish ko'nikmasi shakllana boshlaydi. Yoza oladigan bola nafaqat fikrini yo'naltira boshlaydi, ularni tashqi vositalar tovush, harf va so'z yordamida tashqariga chiqara boshlaydi. Bolada eng muhim bosqich fikr ifodalash boshlanadi. Yozma nutq bola uchun uzoq davr mobaynida o'rganish predmeti bo'ladi va keyinchalik avtomatlashadi. Yozma nutq ifoda vositalarini aniqlash, tahlil qilish yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, yozma nutq taraqqiyotida mavhumlik mavjud. Yozma nutq fikrdan o'takaziladi, talaffuz qilinmaydi, bu ikki nutq ko'rinishini farqlovchi asosiy xususiyatlardan biridir. Yozma nutq shakllanishiga ko'ra qiyinroq. Yozish faoliyatining ushbu jihati yozma nutqqa tilning ikki sathida lingvistik va psixologik nuqtayi nazardan yondashish imkonini beradi. X.Jekson yozish va uni tushunish "ramziy belgilar" bilan ishlashdek murakkab jarayon. Og'zaki nutqdan foydalanilgan birinchi signal, yozish jarayonida esa ikkinchi signal simvollaridan foydalaniladi. Ushbu signal "ramziy belgilar" qatoridan iborat". Shu bilan aloqador ravishda yozma nutq og'zaki nutqda aks etmaydigan fazalar, sathlar qatorini tashkil qiladi. Yozma nutq o'zida fonematik sathni, ya'ni alohida-alohida tovushlarni topish, ularni qarama-qarshi qo'yish, alohida tovushlarni harflarda kodlash, alohida tovush va harflardan butun so'z hosil qilishni aks ettiradi. Bu og'zaki nutqda leksemalar ko'rinishida, ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish asosida kechadi. Dastavval, yozma nutq o'zida sintaktik sathni aks ettiradi, og'zaki nutqda esa ong ostida joylashadi.⁶ Yozma nutq jarayonida inson ongdagi frazalarni aks ettirmaydi, balki o'zining grammatik va sintaktik qarashlarini, ko'nikmalarini aks ettiradi. Yozma

⁶ Выготский Л.С. Мышление и реч. Изд. 5, испр. – Издательство «Лабиринт», М.: 1999. 272 с.

nutqning og‘zaki nutqdan yana bir muhim farqi shundaki, u “yoyiq grammatika” asosida mavjud bo‘ladi. Bu og‘zaki nutqda grammatik noto‘liqlik shaklida namoyon bo‘ladi, yozma nutqda esa bunday holat mavjud emas.⁷.

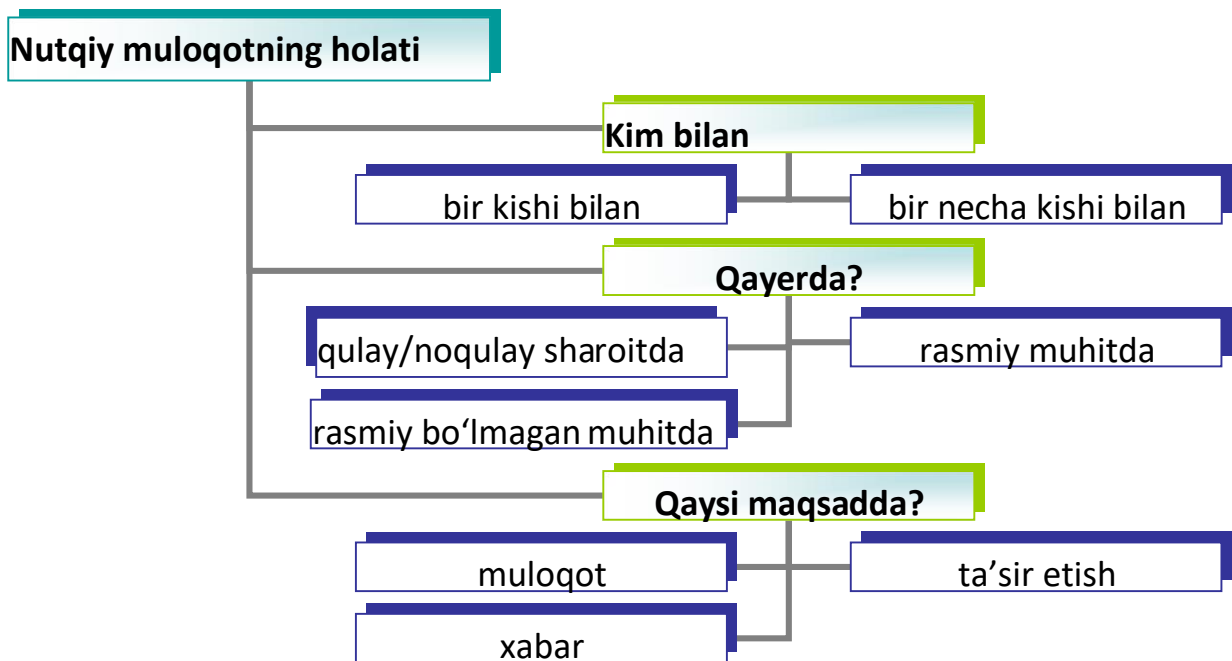
Yoyiq yozma nutqda grammatik sathning murakkab shakllaridan foydalaniladi. Masalan, murakkab qo‘shma gaplar. Ular og‘zaki nutqda deyarli uchramaydi. Yozma nutq monologik ko‘rinishda bo‘lib, o‘zida til birliklari va matn ko‘rinishini aks ettiradi. Yozma nutqni har tomonlama tadqiq qilgan L.S.Svetkova uning o‘ziga xos jihatlarini qayd etadilar. Yozma nutq og‘zaki nutqqa nisbatan butun. Og‘zaki nutqdagi tovushli shakl avtomatlashgan, yozuv o‘qish jarayonida analiz va sintez jarayoni yuz beradi. Sintaktik frazalar yozma nutqda xuddi uning fonemalari singari aks etadi⁸. Yozma nutq xususiyatlari.

1. Yozma nutq aqliy jarayon hisoblanadi. Til belgilari va ulardan yozma nutqda foydalanish ongli ravishda yuz beradi.
2. Yozma nutq o‘z mohiyatiga ko‘ra, “nutq algebrasi, nisbatan qiyin va murakkab nutqiy faoliyat ko‘rinishidir”.
3. Og‘zaki nutq odatda suhbat jarayonidagi so‘zlashuvni aks ettiradi. Yozma nutq esa ish nutqi, fan nutqi, u suhbatdoshlarga mazmun berishni ko‘zda tutadi.
4. Og‘zaki va yozish-o‘qish jarayoni o‘zaro solishtirilsa, u muloqot vositasi sifatida mustaqil holda mavjud bo‘lmaydi. U og‘zaki nutqga yordamchi vosita vazifasini bajaradi.
5. Yozma nutqning funksiyalari og‘zaki nutqdan ko‘ra kengroq. Uning asosiy funksiyalaridan biri turli ko‘rinishdagi axborotlarni o‘z vaqtida yetkazish va og‘zaki nutq mazmunini ta’minlash⁹.

⁷ Глухов В.,Ковшиков В. Психоллингвистика. Теория речевой деятельности. М.: Изд-во: АСТ, 2007. – 271 с.

⁸ Цветкова Л.С. О нарушении активных форм устной речи при динамической афазии. – « Вопросы психологии», 1969, № 1.

⁹ Цветкова Л.С. Процесс называния предмета и его нарушение. – « Вопросы психологии», 1972, № 4.

2-AMALIY MASHG'ULOT TIL O'ZLASHTIRISHDAGI NUQSONLAR TABIATINI ASOSLASH

Reja:

1. *O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq muammolar*
2. *Nutqiy kompetensiya talablari*
3. *Lingvistik kompetensiya asoslari.*

O'qituvchi faoliyati bilan bog'liq muammolar. O'qituvchi, ayniqsa, ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining vazifasi murakkab va mas'uliyatlidir. O'qituvchining o'z ustida ishlashi, bilimni oshirib borishi, faoliyatini takomillashtirishi talab qilinadi. O'qituvchi faoliyati savodxonlik darajasini oshirishda muhimdir. O'qituvchilar savodini ta'minlash uchun o'qituvchining o'zi og'zaki va yozma nutq me'yorlarini o'zlashtirishi, anglashi, xatolarga yo'l qo'ymasligi lozim.

Attestatsiya, tekshiruv jarayonlari ona tili va adabiyot o'qituvchilari faoliyatida muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Bu holatning sababi ona tili ta'limi jarayonining tizimli tahlili asosida ma'lum bo'ladi. Savodsizlik ildizlarini oliy

ta'lim muassasasidan emas, umumta'lim jarayoni, boshlang'ich ta'lim asoslaridan izlash kerak bo'ladi.

Sohaning yetuk mutaxassislarini tayyorlash boshlang'ich ta'lim jarayonidagi bilim, ko'nikma, malaka sifati bilan bog'liq. Savodxonlikni ta'minlash keyingi bosqichlardagi jiddiy nazoratni talb qiladi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchining og'zaki va yozma nutq savodxonligi, ayniqsa, katta ahamiyatga ega.

O'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish

1. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish):

A1

Berilgan topshiriq, sodda matnlarni tinglab tushuna oladi; matnni tushunib o'qiy oladi; og'zaki nutqda so'z va gaplar talaffuziga rioya qiladi; 65 – 70 so'zdan iborat diktant yoza oladi; xabar, tasvir asosida 5-6 gapdan iborat matn yarata oladi, xatboshi, husnixatga amal qiladi; imlo, tinish belgilarini ishlatish qoidalariga amal qiladi; do'sti, ota-onasi, ustoziga tabriknoma yoki xat yoza oladi.

A1+

Sodda matnning asosiy mazmunini tushunadi va tushuntira oladi; matn mazmunini tushunib, ifodali o'qiy oladi; 70 – 75 so'zdan iborat diktant yoza oladi; 8 – 10 gapdan iborat xabar yoki rasm asosida matn tuza oladi.

A2

Tinglangan matn, ko'rilgan lavhadagi asosiy axborot, voqea-hodisalarni tushuna oladi; so'z, ibora va atama (termin)larning ma'nosini tushunib, to'g'ri o'qiy oladi; so'z va gaplarni bog'lagan holda fikrini aniq va ravon yozma bayon qila oladi; 140 – 160 so'zdan iborat diktant yoza oladi, 20 – 25 gapdan iborat ijodiy matn (bayon, insho) yoza oladi, bayonga reja tuza oladi, epigraf tanlay oladi; matnda badiiy tasvir vositalaridan o'rinli foydalana oladi; husnixat, tinish belgilari va imlo qoidalariga amal qiladi; ish qog'ozlarini (ariza, ma'lumotnoma, xat, tarjimayi hol, e'lonlarni) yoza oladi.

A2+

Ommaviy axborot vositalaridagi dolzarb mavzularga doir xabar va ma'lumotlarni tushuna oladi; turli janrga oid matnlardagi so'z, ibora va atama (termin)larning ma'nosini tushunib, to'g'ri va ravon o'qiy oladi; tanish mavzuda taqdimot qila oladi; 160 – 180 so'zdan iborat diktant yoza oladi; o'qib eshittirilgan matn yoki mavzu asosida 26 – 30 gapdan iborat ijodiy matn (bayon, insho) yarata oladi; ish qog'ozlarini (ariza, ma'lumotnoma, xat, tarjimayi hol, e'lonlarni) yoza oladi.

B1

Tinglab tushunish: sohaviy ilmiy-ommabop nutqni tushunadi, tinglangan matndagi asosiy axborotni ajratib oladi, ommaviy axborot vositalaridagi dolzarb axborotlar mazmunini, maqsadini idrok etadi, tinglab tushunadi. Nutqning to'g'riligi, mantiqiy izchilligi, sofliigi va ta'sirchanligini anglaydi, barqaror atamalar, kasb-hunar so'zlarining ma'no xususiyatlarini farqlaydi.

Gapirish: nutqini ifodali va ravon, mazmunli va ta'sirchan ifoda eta oladi, leksik, grammatik va stilistik me'yorlarga amal qiladi, nutqda mantiqiy urg'uni o'rinli va to'g'ri tuyadi.

O'qish: turli janrdagi matnlarni ifodali va ta'sirchan o'qiy oladi, gapning ifoda maqsadi, his-hayajon, sodda va qo'shma gaplar ohangiga rioya qilib o'qiydi.

Yozish: fikr ifodasi matnidan izchil, tinish belgilari, nutqda kirish va kiritmalar, ko'chirma gaplar, tilning ifoda vositalari, fikr ifodasida qo'shma gapning oddiy va murakkab turlaridan foydalanadi. Ijodiy matnlar yarata oladi.

Imlo va uslubiy qoidalarga amal qiladi. Rasmiy va shaxsiy xatlarni farqlaydi. 30 – 35 gapdan iborat ijodiy matn (bayon) yoza oladi.

B1+

Tinglab tushunish: ilmiy manbalardagi o'rtacha murakkablikdagi ma'lumotlarni tinglab tushunadi. Nutq uslubiga xos xususiyatlarni anglaydi.

Gapirish: nutqini ifodali va ravon, mazmunli va ta'sirchan ifoda eta oladi, leksik, grammatik va stilistik me'yorlarga amal qiladi, nutqda mantiqiy urg'uni o'rinli va to'g'ri qo'yadi.

O‘qish: turli janrdagi matnlarni ifodali hamda ta’sirchan o‘qiy oladi, ulardagi uslubiy vositalarning ahamiyatini his qiladi

Yozish: fikr ifodasida qo‘shma gapning oddiy va murakkab turlaridan foydalanadi, bir fikrni turli shaklda ifodalay oladi. Ijodiy va badiiy matnlar yarata oladi. Imlo va uslubiy qoidalarga amal qiladi. Ixtisoslikka oid matn tuza oladi, bunda til birliklaridan o‘rinli foydalanadi. 35 – 40 gapdan iborat ijodiy matn (bayon, insho) yoza oladi.

2. Lingvistik kompetensiya (fonetika, grafika, orfoepiya, orfografiya, leksika, grammatika va uslubiyatga oid): **A1**

o‘zbek tilidagi nutq tovushlarini farqlay oladi, bo‘g‘in ko‘chirish qoidalariga amal qiladi; mavzuga oid yangi so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqda qo‘llay oladi; yozma nutqda tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llay oladi.

A1+

so‘zlarning tovush tarkibini orfoepik jihatdan to‘g‘ri shakllantira oladi; gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlarini farqlay oladi va yozma nutqda o‘rinli qo‘llay oladi.

A2

Talaffuz va imloda tovush almashishi, tovush orttirilishi, tovush tushishi kabi hodisalardan o‘rinli foydalana oladi; o‘zlashtirilgan leksik birliklarni gap tarkibida qo‘llay oladi; fonetik, leksik va grammatik tahlil qila oladi; fikrni mantiqiy izchillikda ifodalay oladi; matnda tilning ifoda vositalaridan foydalana oladi.

A2+

Tovushlar talaffuzida orfoepik me’yorlarga amal qila oladi; leksik birliklarning ma’nosini farqlashda lug‘atlardan unumli foydalana oladi.

Lingvistik kompetensiya (fonetika, leksika, grammatika):

B1, B1+

Fonetika: fonemalar tasnifi va uslubiyatini tushuna oladi, fonetik o‘zgarishlarni orfoepik qoidalar nuqtayi nazaridan tahlil qila oladi, ohang va urg‘uni nutqda qo‘llay oladi.

Leksika: soʻzlarning koʻchma maʼnosi, uslubiy xususiyatlari va atamalarni farqlay oladi, ulardan nutqda toʻgʻri foydalana oladi. Oʻzbek tili leksikasining rivojlanish, boyish manbalarini izohlay oladi.

Grammatika: soʻz turkumlari, undov, modal va taqlid soʻzlar, ularning otlashishi hamda uslubiy xususiyatlarini tushuna oladi va izohlay oladi. Soʻz birikmasi, gap va uning grammatik belgilari, dialogik nutq belgilari, gap boʻlagining tiplari, soda va qoʻshma gaplar maʼnodoshligini, sintaktik qurilmalarni, koʻchirma gap, matnning oʻziga xos xususiyatlarini farqlay oladi va muloqotda grammatik hamda sintaktik birliklardan oʻrinli foydalana oladi.

B1+

Fonetika: fonetik oʻzgarishlarni orfoepik qoidalar nuqtayi nazaridan tushuntira oladi, ohang va urgʻuning nutqdagi ahamiyatini, yozuv tamoyillarini izohlay oladi.

Leksika: oʻzbek tili leksikasining rivojlanish, boyish manbalarini tushuntira oladi.

Grammatika: soʻz turkumlari, gap boʻlaklarining uslubiy xususiyatlarini tushunib, izohlay oladi. Nutqda grammatik hamda sintaktik birliklardan oʻrinli foydalanadi.

AMALIY MASHGʻULOT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Quyidagi savol va topshiriqlar ustida ishleng.

“Kompetensiya” soʻzining maʼnosini izohlab, tushuntiring.

Taʼlimda kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishidan maqsad nima?

2. Ushbu sheʼrning nutqiy kompetensiyani shakllantirishdagi oʻrnini yoritib.

Erta tong shamoli sochlarin yoyib

Yonimdan oʻtganda soʻrab koʻramen,

Aytadir: «Bir koʻrib, yoʻlimdan ozib,

Togʻu toshlar ichra istab yuramen»

Bir koʻrdim men uni, shunchalar goʻzal

Oydan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!
Ul ketgach, kun chiqar yorug‘lik sochib
Undan-da so‘rayman sening to‘g‘ringda:
Ul-da uyatidan bekinib qochib,
Aytadir: «Bir ko‘rdim tushdamas, o‘ngda»
Men o‘ngda ko‘rganda shunchalar go‘zal-
Oydan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!
Men yo‘qsil na bo‘lib uni suyibman.
Uning-chun yonibman, yonib kuyibman
Boshimni zo‘r ishga berib qo‘yibman
Men suyib, men suyib kimni suyibman
Men suygan suyukli shunchalar go‘zal –
Oydan-da go‘zaldir, kundan-da go‘zal!

(Cho‘lpon)

3-savol: *O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ishlab chiqilgan tayanch kompetensiyalar haqida nima bilasiz?*

3-AMALIY MASHG‘ULOT: KOMPYUTER LINGVODIDAKTIKASI VA TA’LIM JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

REJA:

- 1. Kompyuter lingvodidaktikasining shakllanishi**
- 2. Kompyuter lingvodidaktikasi ta’lim texnologiyasi imkoniyatlari**
- 3 Texnologiyalar aidagi ta’lim ko‘rinishlari**

Uzluksiz ta’lim tizimida til o‘rgatishga alohida e’tibor beriladi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti va axborot texnologiyalari taraqqiyoti sharoitida chet tilini o‘rganishga ehtiyoj tug‘iladi. Xorijiy tillarni bilish, madaniyatlararo muloqot vositalarini o‘rganish davr talabiga aylandi. 2012- yil 10-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti qabul qilgan “Chet tillarni o‘rganish tizimini

yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹⁰gi Qarori bu sohaning istiqbolini belgilovchi davlat hujjatidir.

Lingvodidaktika til o'rgatish, aniqrog'i xorijiy tillarni o'rganish jarayonini ifoda etish uchun qo'llanmoqda. Lingvodidaktika va metodika terminlarini sinonim tarzda baholash hollari ham mavjud.

Xorijiy tillarni o'rganish metodikasi XX asr o'rtalarida shakllangan mustaqil fandir. Metodikani didaktikaning pedagogika, pedagogik psixologiya oralig'ida turuvchi bir qismi sifatida baholagan I.L.Bim metodikaning obyekti sifatida dastur, darslik, o'quv qo'llanma, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini hamda ular o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning asosini tashkil etadigan shakllarni o'z ichiga oluvchi ta'lim-tarbiya jarayonini keltiradi¹¹.

Kompyuter lingvodidaktikasi va ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati.

Kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta'lim jarayonini yangi bosqichga ko'tardi, bu o'z o'rnida ta'lim mazmunini, metod va shakllarini qayta ko'rib chiqish, uni yangi bilim hamda ko'nikmalar bilan yanada boyitish zaruriyatini tug'dirdi. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim muassasalarida yangi pedagogik texnologiyalarning ilmiy asoslarini yaratish, ularni tasniflash, metodik ahamiyatini belgilash, ta'lim jarayoniga tatbiq etish kabi dolzarb muammolar ustida ish olib borilmoqda. Ilg'or pedagogik texnologiyalarning kompyuter texnologiyalari bilan uyg'unlashtirib tashkil etilishi va shu asosda multimedia darslarining yaratilishi asosiy yo'nalishga aylanib qolmoqda.

Til o'rganishning yana bir muhim usullaridan biri kompyuter texnologiyalari yordamida amalga oshiriladi. Fan-texnika rivoji natijasida til o'rgatish uchun maxsus kompyuter dasturlari yaratildi. Ularda fe'llar, zamonlar, modal fe'llar

¹⁰ PQ-1875-son. 2012- yil 10- dekabr, Toshkent sh.

¹¹ Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника: опыт системно-структурного описания. - М.: Русский язык, 1977. -С.21.

tavsifi va zaruriy gap qoliplari keltirilgan”.¹² Zamonaviy ta’lim texnologiyasida til o’rgatuvchi kompyuter dasturlari muhim o’rin tutadi. Bu dasturlarning ayrimlari elektron o’qituvchi bilan ta’minlangan.

O’qituvchi lingvistik avtomatlardan foydalanishda ikki xil yondashuv mavjud:

- 1) bixevioristik yondashuv – mavjud an’anaviy o’qitish tizimining barcha jabhalarini e’tiborga oluvchi o’qitish mexanizmlari, grammatikaning ma’lum bolimi tugagandan so’ng uni topshiriqlar asosida baholash, shuningdek, leksik minimumlar bo’yicha bilimni nazorat qilishga yo’naltirilgan dasturiy ta’minotga asoslangan o’qitish tizimi. Bunda bixeviorizmning «**stimul – reaksiya – mustahkamlash**» formulasiga asoslaniladi. O’qitish usullari «stimul» (turtki) vazifasini bajaradi, o’rganuvchi bundan ta’sirlanadi va bilimni mustahkamlaydi.
- 2) kognitiv-intellektual yondashuv – CALL (CALL Software) uchun universal dasturiy ta’minotlar yaratish, o’qitish tizimini lug’at bazasi, grammatika bo’yicha qo’llanmalar, **avtomatik korrektorlar, speller** bilan ta’minlash, **audio** va **vizual effektlar** bilan boyitish kabi amaliy ishlar majmuyidir.

Til o’rgatishda quyidagi kompyuter dasturlarini qo’lladi:

Taqdimot texnologiyasi, ya’ni mashg’ulotni ko’rgazma sifatida o’tkazish, darsda kompyuterdan foydalanishning eng oson usulidir. Buning uchun o’qituvchiga birgina kompyuter va multimedia proektori kerak bo’ladi. MS Power Point dasturi yordamida o’tilajak dars uchun kompyuterda slaydlar yaratiladi va ko’rgazmalar paketi tayyorlanadi.

– o’zbek tili fani bo’yicha mavjud bo’lgan muayyan darslikning kompyuterdagi varianti (nusxasi) bo’lib, unda multimedia vositalaridan faqat ovoz va matn qatnashadi.

¹² *Borbala Richter*. First steps in theoretical and applied linguistics.-Budapest, 2006.-B.19.

Elektron multimedia darsligi – aynan kompyuter vositasida o‘quv kursini yoki uning katta bo‘limini o‘qituvchi yordamida yoki mustaqil o‘zlashtirishni ta‘minlovchi dasturiy-metodik kompleks.

Multimedia («ko‘p qavatli muhit» degan ma‘noni bildiradi) zamonaviy kompyuterlarning, deyarli, barchasida mavjud bo‘lgan imkoniyatlar majmuyini, kompleks tushunchani anglatadi. Multimedia axborotning turli ko‘rinishlari – matn, jadval, grafika, ovoz, animatsiya (multiplikatsiya), videotasvir, musiqa yordamida ma‘lumotni yig‘ish, saqlash va qayta uzatish vazifalarini bajaradi. Multimedia «inson-kompyuter» interaktiv (dialogik) muloqotining yangi, takomillashgan pog‘onasi bo‘lib, bunda foydalanuvchi juda keng va batafsil axborot oladi. Bir qator tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta‘lim oluvchi birinchi marta eshitgan mavzusining faqat to‘rt dan bir qismini, ko‘rgan materialining uchdan bir qisminigina eslab qoladi; ham ko‘rib, ham eshitsa, axborotning ellik foizini esda saqlaydi. Interaktiv multimedia texnologiyalaridan foydalanilganda esa bu ko‘rsatkich yetmish besh foizni tashkil etadi. Shu bois ta‘lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan unumli foydalanish katta ahamiyatga ega.¹³

Multimediali texnologiya dastur va texnik moddiy ta‘minot asosida kompyuterda bir vaqtning o‘zida matnli tasviriy axborotlarni tovushli-ovozli, rangli, harakatga keltirilgan holda ifodalash imkoniyati demakdir. Hozirgi kunda tilshunoslik fanlarini o‘rganishda birgina darslik, o‘quv qo‘llanma va ma‘ruza matnlari bilan cheklanmasdan, shu fan sohalariga oid multimediali yoki animasiyali o‘quv ko‘rsatuvlari va elektron darsliklar yaratish tilshunoslik sohalarini chuqurroq o‘rganish uchun aniq imkoniyatlarni vujudga keltiradi. Bu esa talabalarning tilshunoslik fanlariga bo‘lgan qiziqishini oshirishga, ilmiy ish olib BORISH ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Elektron ensiklopediya – kuchli qidiruv tizimiga ega bo‘lgan ma‘lum yo‘nalishdagi illyustratsiyali maqolalar, elektron xaritalar, fotosuratlar, giperhavola (gipermurojaat)lar, audio va videoizohlar, xronologik ro‘yxat,

¹³ Po‘latov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. - T., 2007. -B.66-67.

foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati va hokazolardan iborat bo'lgan katta hajmdagi elektron dastur.

Elektron lug'at – odatdagi lug'atlar asosida tuzilgan, multimedia vositalari bilan boyitilgan dastur. Elektron lug'at turli yo'nalishda tuzilishi mumkin, undan talabani so'z boyligini oshirish, tarjima qilishda foydalaniladi.

O'rgatuvchi audiodasturlar, elektron lingafon kurslari umuman ikkinchi tilni o'rganuvchilar uchun samarali ta'lim texnologiyalaridir. To'g'ri talaffuzni o'rgatuvchi kompyuter dasturlarida animatsiya yordamida tovushning

artikulyatsiya o'rni, usuli ko'rsatiladi, etalon nutq eshittiriladi, talabani o'z talaffuzi yozib kiritiladi, so'ngra u adabiy til me'yori bilan taqqoslanadi. Bundan tashqari, audiodasturlar qatoriga «Karaoke» tizimini kiritish mumkin. Undan hordiq chiqarishda yoki biron tadbirni o'tkazishda foydalanish qulaydir.

Universal test dasturi o'zbek tili darslarining biror yirik bo'limi bo'yicha test topshiriqlari va reyting tizimidan iborat bo'lgan kompyuter dasturidir. Uning qulayligi shundaki, birgina dasturiy ta'minot asosida turli xil test sinovlarini o'tkazish, ya'ni faqat matnni o'zgartirib, dasturni har xil mavzularda qo'llash mumkin.

Elektron virtual kutubxona – multimedia xonasining keng imkoniyatlaridan biri, elektron nusxa yoki elektron multimedia darsliklari mujassamlangan, tarmoqqa ulangan kutubxona.

Internet tarmog'idan o'zbek tilini o'rganuvchilar unumli foydalanishlari mumkin: mustaqil ta'lim jarayonida ma'lumotlar to'plash, mavzularni o'zlashtirish, berilgan mavzuda referat, insho yozish va boshqalar. Shuningdek, talaba elektron pochta – axborotni bir kompyuterdan ikkinchisiga yuborishni ta'minlovchi tizim orqali o'qituvchi yoki tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishi mumkin.

Videomateriallar bilan ishlash til o'qitishda alohida ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalarining bu vositasi turli ko'rinishda qo'llanilishi mumkin.

Masofaviy ta'lim – masofadan internet tarmog‘i orqali o‘qitish usuli bo‘lib, bu borada respublikamizda ma’lum sohalar bo‘yicha test-tajribalar o‘tkazilmoqda¹⁴.

Tillarni avtomatik o‘qitish tizimi hisoblangan kompyuter lingvodidaktikasida quyidagi turdagi topshiriqlardan foydalaniladi:

- a) Close the gap – bo‘sh kataklarni to‘ldiring topshirig‘i. Bunda semantika + grammatika sohalarini o‘rganish ko‘zda tutiladi;
- b) krossvordlar va leksik o‘yinlar;
- c) elektron pochtdan foydalanib bajariladigan mashq (turli xatlar yoki elektron hikoyalar tuzish asosida - maze) word-hunting;
- d) matnlarning avtomatik tarjimasi va tahriri bo‘yicha mashqlar;
- e) grammatikaning turli bo‘limlari bo‘yicha diagnostik testlar o‘tkazish;

a) CD-ROMda standart o‘qitish kurslaridan foydalanish.

Mashg‘ulotlarda kompyuterdan foydalanishning turli-tuman usullari mavjud.

Sanab o‘tilgan va boshqa bir qator kompyuter texnologiyalarini til o‘qitish jarayonida qo‘llash yuqori natijalar beradi.

4-AMALIY MASHG‘ULOT: TIL O‘RGATISH UCHUN MO‘JALLANGAN KOMPYUTER DASTURLARI

REJA:

- 1. “Avtomatlashgan o‘qitish” tushunchasi.**
- 2. Xorij til o‘qitish dasturlari.**
- 3. Til o‘qitish dasturlari tavsifi.**

Avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish jarayoni nafaqat ishlab chiqarishning turli sohaları, balki madaniyat va ta’lim sohalarini ham qamrab oldi. Kompyuter texnologiyalarining tez sur’atlarda rivojlanishi ta’lim jarayonini yangi

¹⁴ Po‘latov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. - T., 2007. -B.66-67.

bosqichga ko'tardi, bu o'z o'rnida ta'lim mazmunini, metod va shakllarini qayta ko'rib chiqish, uni yangi bilim hamda ko'nikmalar bilan yanada boyitish zaruriyatini yuzaga keltirdi.

Xususan, ta'lim jarayonida bilimlarni diagnostika qilishning, xorijiy tillarni o'rgatishning samarali avtomatik tizimi ishlab chiqilgan.

XX asr tarixga ilm-fan inqilobi davri, kompyuter, avtomatizatsiya asri sifatida kirdi. Bu davrda insoniyat og'ir mehnatini o'z aqli bilan osonlashtirishga erishdi. Ya'ni ishlab chiqarish jarayonida foydali ish koeffitsiyenti bir necha barobarga oshdi, mehnat unumdorligi o'sdi. Insoniyat yirik zavod, fabrikalarni, korxonalarni avtomatlashtirishga erishdi.

«Avtomatizatsiya» so'zi lotincha «o'zi harakatlanadi» degan ma'noni bildiradi. Tizim mustaqil harakatlanishga asoslangan, turli operatsiyalar bajarishga yo'naltirilgan va shu tamoyilda ishlashga moslab dasturlashtirilgan mexanizmlar yig'indisidir. Hammaga ma'lumki, yirik korporatsiyalarda, masalan, avtomobil ishlab chiqaruvchi zavodlarda avtomatizatsiya tizimi keng yo'lga qo'yilgan. Ushbu tizim optimalligi sababli jamiyatning boshqa sohalariga ham asta-sekinlik bilan tatbiq etilmoqda. Hozirda til o'rgatishning avtomatik tizimlari ishlab chiqilgan. Til o'rgatish maxsus o'quv dasturlari yordamida amalga oshiriladi.

Til o'rgatishda kompyuterdan foydalanish bo'yicha dastlabki tajribalar XX asrning 60-yillarida Stenford (Russian-Program) va Nyu-York universitetlarida (Das Deutche Program) o'tkazildi. XX asrning 70 – 80-yillarida til o'qitishda kompyuterdan foydalanishga bo'lgan qiziqish kuchaydi va alohida “Computer Assisted Language Learning (CALL)” yo'nalishining yuzaga kelishiga asos bo'ldi.¹⁵ CALL bo'yicha 1-xalqaro konferensiya 1985-yil 12 – 13-noyabrda Budapesht shahrida o'tkazildi. 2-xalqaro konferensiya 1989-yil 15 – 17-noyabrda bo'lib o'tdi. Mazkur konferensiyalarda kompyuter yordamida xorijiy tillarni o'rgatishning yangi metodlari taklif etildi, o'qituvchi lingvistik avtomatlar

¹⁵ <http://www.yazykoznanie.ru>

xususida qimmatli mulohazalar o'rtaga tashlandi, o'qitishda audio va video vositalardan foydalanish samarali ekanligi ta'kidlandi.

Dunyo miqyosida kompyuter tizimini o'quv jarayoniga tatbiq qilish bo'yicha yetarli tajriba to'plangan, bu borada olib borilgan muhim ilmiy-metodik tadqiqotlar, ko'pgina ta'limiy-nazorat dasturlari, multimedia darsliklari yaratilgan.

Ingliz tilini o'rgatishga mo'ljallangan quyidagi oquv dasturlari mavjud:

TOEFL tizimi – ingliz tilini avtomatik o'qitishga mo'ljallangan, eng rivojlangan xalqaro dastur. Inglizcha Testing Of English as a Foreign Language so'zlari bosh harfidan olingan qisqartma bo'lib, ingliz tilidan xorijiy til sifatida sinov standarti hisoblanadi. Dunyoning, deyarli, barcha mamlakatlarida amal qiladi. Bu tizim ingliz tilini o'rgatish bilan birgalikda o'zlashtirilgan bilimlarni diagnostika qila olish imkoniyatiga ham ega. Amerika universitetlari yoki kollejlariga kiruvchilar uchun sinov vazifasini o'taydi.

IELTS – International English Language Testing System, ya'ni Xalqaro ingliz tili sinovi tizimi. TOEFL tizimiga o'xshaydigan avtomatik til o'rgatish va bilimlarni diagnostika qilish tizimi. U grammatika, lug'at, o'qib va tinglab tushunish, to'g'ri jumla qurish kabilar yuzasidan bilimlarni baholaydi.

IELTS – International English Language Testing System, ya'ni Xalqaro ingliz tili sinovi tizimi. Imtihonning maqsadi ingliz tilida o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish ko'nikmalarining qay darajada shakllanganligini baholash hisoblanadi.

TOEFL – Testing of English as a Foreign Language so'zlarining bosh harflaridan yasalgan qisqartma so'z bo'lib, Amerika universitetlari yoki kollejlariga kiruvchilar uchun sinov vazifasini o'taydi.

Mazkur dasturlarning bosh maqsadi ingliz tilini mukammal o'rganishni ta'minlashdan iboratdir. IELTS tizimi Buyuk Britaniya ingliz tiliga asoslangan bo'lib, aynan ingliz tili grammatikasiga tayangan holda o'qitishni nazarda tutadi. TOEFL dasturi Amerikada foydalaniladigan ingliz tili qonun-qoidalariga

asoslanadi. Ushbu ikki dastur test olinish usuli, vazifalari, turlari, baholash, test o'tkazilish jarayoni bilan bir-biridan farqlanadi.

IELTS test dasturining 2 turi mavjud bo'lib, Umumiy (IELTS General Training Module) va Akademik (IELTS Academic Module) test sinovi qismlaridan iborat.

Umumiy yo'nalishda test topshirganlar o'rta yoki o'rta maxsus ta'lim asosida o'quv faoliyatlarini davom ettirishi mumkin. Oliy ma'lumotga ega bo'lish uchun esa Akademik test sinovini topshirish talab etiladi.

TOEFL o'qishga kirish uchun yagona sinov-test tizimi emas. Amerika o'quv yurtlarida TOEFLga qo'shimcha ravishda o'quvchining avval o'qigan ta'lim muassasidan olgan baholari va ingliz tiliga bog'liq biror dastur bo'yicha qo'lga kiritgan yutuqlari ham hisobga olinadi. Ingliz tilida amalga oshirilgan jamoaviy tadbirlardagi faoliyat ham nazarda tutiladi.

Har ikkala dasturda ham sinov tizimi to'rt xil shaklda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Mazkur dasturlarning farqi bosqichlarni amalga oshirish usullari hamda baholash tizimida namoyon bo'ladi. **IELTS** (2 soat 45 min):

- **listening (tinglash)** –30-40 daqiqa davomida, ma'lum axborotni tinglab, unga tegishli bo'lgan 40ta savolga javob berish;
- **reading (o'qish)** – 60 daqiqa davomida muayyan sohaga oid bo'lgan matnni o'qish hamda shunga oid 40ta savolga javob berish;
- **writing (yozish)** – 60 daqidada umumiy mavzuda esse yoki insho yozish;
- **speaking (suhbat)** – 10-15 daqiqa ichida shaxsiy hayoti, faoliyati, kelajakdagi rejalari haqida so'zlab berish. **TOEFL**(4 soat 30 min):
- **reading (o'qish)** – 60-80 daqiqada 700 so'zdan iborat, 3-4 fragmentli matnni o'qib tahlil qilish;
- **listening (tinglash)** – ikki xil ko'rinishda: 60-90 daqiqa davomida biror dialogdagi suhbat yoki axborotni tinglab tushunish;
- **speaking (suhbat)** – 6 xil vazifadan iborat: 20 daqiqa ichida 2ta o'zi istagan tanish mavzu, 4ta eshitgan yoki o'qigan mavzularidan biri haqida so'zlab berish;

➤ **writing (yozish)** – 50 daqiqa mobaynida o‘qiganlari hamda eshitganlari bo‘yicha savollarga javob tarzida yoki o‘zi bilgan mavzuni dalillar, ma’lumotlarga tayangan holda yozma tarzda asoslab berish.

Baholash tizimi:

IELTS → 9ball, TOEFL → 450 (ba’zan 500-550) ball.

Ballar orasidagi tafovut katta. Buyuk Britaniyaning iqtisodiyot yo‘nalishidagi universitetlariga topshirish uchun kamida 6 ball, yuridik yoki gumanitar sohaga yo‘naltirilgan o‘quv yurtlariga topshirish uchun kamida 7.5ball to‘plash kerak. IELTS dasturida tanlangan institut yoki yo‘nalishdan qat’i nazar, hamma bir xil tartib va talab asosidagi sinovlardan o‘tadi. Farq faqat to‘plangan ballar va ularning qayerda, qanday tartibda qabul qilinishi bilan izohlanadi. Amerika magistratura mutaxassisligida o‘qish uchun TOEFL tizimidan to‘plangan ball 61-109 oralig‘ida bo‘lishi kerak. Masalan, Harvard hamda Kolumbiya universitetlariga shu talab asosida talabalar qabul qilinadi.

Bulardan tashqari, **FCE** (First Certificate in English), **CAE** (Certificate in Advanced English), **GRE** (Graduate Record Examinations), **GMAT** (Graduate Management Admissin Test) kabi til o‘rgatuvchi va sinov asosida chet elda o‘qishni ta’minlovchi maxsus dasturlar ham mavjud.

O‘zbekistonda o‘rta, o‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlarida o‘qitilayotgan ingliz tili ta’limi Buyuk Britaniya ingliz tili grammatikasiga asoslangan. Shuning uchun IELTS dasturi mavqeyi va bu tizimda sinov topshiruvchilar soni TOEFLga nisbatan ko‘pchilikni tashkil etadi. Bu dastur talablari asosida tayyorlanayotganlar soni tobora ko‘paymoqda. IELTS test tuzuvchilarining ta’kidlashicha, ushbu testlar sinovdan o‘tuvchining umumiy bilimini ham, uning maxsus tayyorgarligini ham tekshirmaydi. Test dasturining asosiy maqsadi test topshiruvchining ingliz tilini kelajakda yetarli darajada o‘zlashtirishini ta’minlashdir. Lekin, jarayon shuni ko‘rsatmoqdaki, sinov davomida talabgor savollarga to‘g‘ri javob topish uchun mantiqiy fikrlashi, ma’lumotlarni analiz, sintez qilishi, o‘z ona tili ko‘nikmalari asosida anglab, qayta ishlashi va ularni xorijiy tilga o‘girib, to‘g‘ri ifodalay olishi kerak. Bu jarayon talabgordan muayyan bilimga ega bo‘lishni,

maxsus tayyorgarlik ko‘rishni talab etadi. Demak, IELTS ingliz tilini mukammal egallash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilibgina qolmasdan, talabgorlarning ingliz tili bo‘yicha bilim darajalarini aniqlashga ham xizmat qiladi.

IELTS dasturi o‘qish, yozish, eshitish va gapirish ko‘nikmalarining qay darajada shakllanganligini aniqlashda ingliz tilida so‘zlovchi davlatlarda ta’lim olish jarayonining zarur qismi hisoblanadi. Shu bois IELTS sinovlariga tayyorgarlik ko‘rishning eng asosiy yo‘nalishlari ingliz tilini kundalik turmushda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘ladi. Ingliz tili muloqot tili bo‘lgan davlatlarda ta’lim olishni maqsad qilgan talabalar bilan ishlash maqsadida borayotgan fuqarolarning tilni bilish ko‘nikmalari farq qilishi mumkin, ammo IELTS sinovlaridagi topshiriqlarda bu farq belgilovchi rol o‘ynamaydi.

Ingliz tilida gaplashadigan davlatlarda ta’lim olish jarayonida quyidagi vaziyatlarga duch kelish mumkin:

- ✓ Kitob va jurnallar o‘qish;
- ✓ Yozma topshiriqlarni bajarish;
- ✓ Ma’ruzalar tinglash; ✓ Seminarlarda qatnashish.

Ta’lim olish jarayonida sohaga oid turli adabiyotlarni o‘qish, aniq bir mavzuga doir ma’lumotlar berilgan gazeta va jurnallarni mutolaa qilish; matnlar, jadvallar va chizmalardan kerakli ma’lumotlarni olish; olingan ma’lumotlarni tahlil qilish talab etiladi.

Yozma topshiriqlarni bajarish o‘rtaga tashlangan muammoli masalani analiz qilish; yozma ishning rejasini tuzish; ijodiy yondashib yozish orqali mavzuni tushunarli tarzda ifodalash, o‘z fikrini yozma ravishda tahlil qila olish uchun kerak.

Ma’ruzalarni tinglash davomida nutqni tinglab tushuna olish; turli sheva elementlari aralashgan nutqni idrok etish; ma’ruzaning asosiy qismlarini, urg‘u berilayotgan ma’nolarini anglash; zarur ma’lumotlarni yozib olish kerak. Bulardan tashqari radio va video orqali ifodalangan turli darajadagi tezlik va shevada gapirilgan nutqni tinglab tushuna olish, nutqning asosiy mazmunini

anglay olish hamda zaruriy holatlarda ular orqali yetkazib berilayotgan ma'lumotlarni yozib olish ko'nikmalarini shakllantirish lozim bo'ladi.

Seminarlarda qatnashish tinglovchilardan matnlar muhokamasida ishtirok etishga tayyor bo'lishni, ma'ruzachi va talabalarning berayotgan savollarini tushuna olishni, savollarni ingliz tilida tushunarli tarzda bera olishni talab etadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, IELTS dasturi asosida ta'lim olishni ikki bosqichga bo'lib amalga oshirish kerak:

1. Nutq, yozish, o'qish va tinglab tushunishni uzviy o'rgatish. Talabgorning so'z boyligini imkon qadar oshirgan holda ingliz tili grammatikasining eng zaruriy va murakkab jihatlarini o'rgatish. IELTS sinovini topshirishga oid yo'l-yo'riqlar ko'rsatish.

2. Nutq, yozish, o'qish va tinglab tushunish ko'nikmalarini keng miqyosda rivojlantirish; gazeta va jurnallar o'qish ko'nikmasini shakllantirish, radio va audioeshittirishlar asosida tinglab tushunish ko'nikmasini mustahkamlash, imkon qadar jonli muloqotni amalga oshirish asosida og'zaki nutq malakasini rivojlantirish.

IELTSni o'rgatish kursi oxirida ta'lim oluvchilar quyidagi ko'nikmalarni to'liq egallagan bo'lishlari zarur:

1) ingliz tilidan ona tili sifatida foydalanuvchilarning o'rtacha tezlikdagi nutqida ifodalanayotgan ma'lumotni tinglab tushuna olish va qabul qilingan ma'lumotni yuqori darajadagi aniqlik bilan (diktant ko'rinishida) eshitilganlarni aynan takrorlamasdan, mazmunini gapirib bera olish;

2) hujjatlarni tashkil etish (masalan, hisobotlar, rasmiy va norasmiy xatlar, chizma va diagrammalardagi ma'lumotlarni matn ko'rinishida ifodalash, referatlar yozish), so'rovnomaga ko'rinishidagi hujjatlarni to'g'ri to'ldira olish. Hujjatlarni ma'lum cheklangan vaqt ichida aniq to'ldirish hamda ma'lumotlarni yozish jarayonida kerakli bo'lgan (rasmiy yoki norasmiy) uslubdagi ingliz tilidan foydalana olish;

3) ma'lum cheklangan vaqt ichida ijtimoiy darajasiga ko'ra muhim bo'lgan turli mavzularga asoslangan insholarni yoza olish;

4) ko‘rib chiqish, ma’lumot qidirish va o‘rganish usullari orqali anglash, talab darajasida o‘zlashtirish. Cheklangan vaqt ichida aytilayotgan (og‘zaki nutq) yoki yozilgan (matn) axborot ichidan kerakli bo‘lgan ma’lumotlarni topa olish;

5) ma’lum bir mavzuning asosiy mazmunini og‘zaki tarzda bayon qila olish; mavzu asosida berilishi mumkin bo‘lgan savollarga javob berish va buni mos uslubdagi ingliz tili asosida amalga oshira olish;

6) ingliz tilida asosiy bilimlarning puxta o‘zlashtirilganligini namoyon eta olish (masalan, til grammatikasi, leksikasi, orfografiyasi va boshqalar).

IELTS test sinovi barcha ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun butun bir imkoniyatlar majmuyidir. Bu sinov tizimi ingliz tilining mavqeyini yanada oshiradi. IELTS va shu tipdagi test sinovlarini kuzatib, xulosa chiqarish mumkin-ki, o‘zbek tilini o‘rganishni xohlagan, shu tilda o‘qishni davom ettirmoqch bo‘lgan chet ellik talabalar uchun sinov turlari ishlab chiqilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Xorijiy tillarni o‘rganish kun tartibidagi dolzarb masalalardan biridir. Yoshlar shuni anglashlari lozimki, xorijiy tilni o‘rganish milliy til imkoniyatlarini to‘liq o‘zlashtirish negizida amalga oshirish lozim.¹⁶

ENGLISH FOR ALL (“Hamma uchun mo‘ljallangan ingliz tili”) – O‘zbekistonda yaratilgan avtomatik o‘qitishga asoslangan dastur. Unda o‘quvchiga ingliz tilidagi tovushlar va ularning talaffuzi audioeffektlar yordamida tushuntiriladi, qisqacha ingliz tili grammatikasi bayon etiladi, mashqlar va testlar yordamida bilim tekshiriladi. Ushbu o‘quv dasturining afzal tomoni shundaki, unda o‘qitish tizimi videoeffektlar bilan ham boyitilgan, ingliz tilidagi multfilmlar kiritilgan va inglizcha qo‘shiqlar karaoke bilan ta’minlangan.

WAY TO PERFECTNESS (“Mukammallik uchun yo‘l”) – ingliz tilini avtomatik tarzda o‘qitishga mo‘ljallangan o‘quv dasturi bo‘lib, multimedia

¹⁶ Sharopova S. Til o‘qitish dasturlarining amaliy ahamiyati. Metodist. Ilmiy maqolalar to‘plami. –Toshkent, 2017. –B.8-12.

asosida ish ko‘radi. Dasturning yuqoridagilardan farqli tomoni shundaki, unda dastur «elektron» («virtual») o‘qituvchi bilan ta‘minlanganidir.

REWARD – bir necha yil davomida o‘qitishga mo‘ljallangan til o‘rgatish tizimi.

PROFESSOR HIOGTNS – Английский без акцента – fonetik tizim asoslarini o‘rganishga qaratilgan dastur, ingliz tilida aksentsiz talaffuz me‘yorlarini o‘rgatuvchi tizim.

REPETITOR ENGLISH – Moskvadagi ingliz tilini o‘rgatuvchi xalqaro markaz tashabbusi bilan yaratilgan. Mazkur tizim ingliz tilini turli xil zamonaviy metodlar va elektron metodik ishlanmalar paketi yordamida avtomatik tarzda o‘rgatishga mo‘ljallangan.

EURO PLUS – ingliz tilini uch yil davomida bosqichma-bosqich (Elementary, Intermediate, Upper intermediate, Advanced English), tizimli tarzda o‘rgatishga asoslangan avtomatik o‘qitish tizimi.

Bulardan tashqari, til o‘qitish dasturlari, videodarslari jamlangan internet saytlari ham mavjud:

BOND.UZ – ingliz tilini o‘rgatish dasturlari, videodarslari jamlanmasi. Masalan, mazkur saytdagi “On kun ichida ingliz tilini o‘rganamiz” videodars jamlanmasi “Asosiy tushunchalar”, “Sodda gaplar”, “Noto‘g‘ri fe‘llar”, “Kishilik olmoshlarining to‘ldiruvchi shakli”, “Savollar va so‘roq so‘zlar”, “*To be* fe‘li”, “Qo‘shimchalar va so‘z yasalishi”, “Sifat va sifat darajalari”, “Predloglar”, “Yakunlovchi qism” kabi o‘nta mavzudagi ixcamlashtirilgan, jadallashtirilgan kursni qamrab olgan.

Bugungi kunda o‘qitishni kompyuterlashtirish nazariyasini ishlab chiqish o‘quv faoliyatining samaradorligini oshiradigan, o‘rganilayotgan mavzuga nisbatan ijobiy munosabat, qiziqishni shakllantiradigan ta‘limiy-elektron ishlanmalarni yaratishning umumiy va xususiy mezonlarini belgilash zarurati paydo bo‘ldi. Hozirgi paytda Rossiya, Fransiya, Yaponiya, Kanada va boshqa mamlakatlarda ta‘limiy-elektron ishlanmalarni yaratish konsepsiyasini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borilmoqda. Konsepsiyada

ishlanmalarning mohiyati, uni yaratish, tekshirish va qo'llash tartibi belgilanadi. Mutaxassislarning fikricha, ta'limiy-elektron ishlanmalar, asosan, texnik, pedagogik, metodik talablarga javob berishi zarur.

Til o'qitishning avtomatik tizimi yildan yilga rivojlanib, yangi effektlar bilan boyib bormoqda. Bu tizimni yanada rivojlantirish, kompyuter lingvodidaktikasini yangi dasturiy ta'minotlar va pedagogik texnologiya, bilimlar diagnostikasi bilan boyitish kompyuter lingvistikasi fanining dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Yaratilgan dastur va boshqa elektron ishlanmalarning sifati, albatta, mualliflarning shaxsiy qarashlariga, ilmiy-metodik saviyasiga va umumiy madaniyatiga bog'liqdir. Bu o'ziga xos murakkabliklarga ega. Masalan, ba'zi ta'limiy – elektron ishlanmalar ko'zlangan maqsadga to'la-to'kis erishishga xizmat qilsa, ba'zilari o'ta qiziqarli, estetik jihatdan yuqori sifatli bo'lishiga qaramay, muayyan mavzu bo'yicha kerakli bilim va ko'nikmalarni egallashga xizmat qilmaydi, informatika va informatsion madaniyat kursini o'rganishgagina yordam beradi.

Ta'lim jarayoniga, ayniqsa, til o'qitishga kompyuter texnologiyalarining joriy etilishi XX asr ta'lim tizimining muhim talablaridan biri sifatida maydonga chiqdi. XXI asr – axborot asrida kompyuter texnologiyasidan quyidagi maqsadlarda til o'qitishda keng foydalanish yo'lga qo'yildi:

- a) o'zbek tilini ona tili sifatida, o'zbek tilini chet tili sifatida va chet tillarini o'qitish jarayonida kompyuter dasturlaridan foydalanish. Bu muammoni hal etish bo'yicha mamlakatimizda muayyan ishlar amalga oshirilmoqda;
- b) kompyuter ma'lumotlaridan tilning grammatika tizimi, fonetikasi va leksikasini o'qitishda foydalanish;
- v) kompyuter dasturidan o'zbek tili va chet tillari bo'yicha olingan bilimlarni baholash maqsadida foydalanish kabilar.

Kompyuter lingvistikasi yordamida til o'qitishni maqsadga muvofiq yo'lga qo'yish uchun, dastavval, o'zbek tilidagi barcha so'z shakllarini o'z ichiga olgan kompyuter dasturlari yaratilishi lozim. Shu dasturni amalga oshirish maqsadida 2003-yilda Toshkentda "Dunyoviy o'zbek tili" asari birinchi jildi yaratildi.

O'zbek tili negizidagi mashina tilini yaratish asoslari ishlab chiqilgan. Bu asarda o'zbek, rus va ingliz tillarini qiyoslash orqali o'zbek tili grammatikasidagi afzalliklar va ayrim ziddiyatlarni inobatga olgan holda ma'lumotlar bazasi keltirilgan.

O'zbek tilidagi 500 dan ortiq fe'lni LSG (lug'aviy semantik guruh)ga ajratib, har bir fe'lning grammatik xususiyatlari, valentlik imkoniyatlari ko'rsatilgan holda dasturlar yaratish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan va ular hozirgi kunda til o'qitishda sinovdan o'tkazilmoqda. Masalan, M.Y.To'xtamirzayev tadqiqoti milliy maktablarda rus tilini teleekran yordamida o'qitish, A.N.Maxammatovning nomzodlik dissertatsiyasi esa musiqa darslarini modellashtirish muammolariga bag'ishlangan. Sh.Yusupova nomzodlik dissertatsiyasida ona tili ta'limi samaradorligini oshirishda noan'anaviy usullar va EHMdan foydalanish haqida so'z yuritiladi. Mazkur ishda umumta'lim maktablarida ona tili bo'yicha noan'anaviy dars o'tish metodlari keng ko'lamda aks etgan bo'lib, kompyuter texnologiyalarining birgina passiv, nafaol turi qisman yoritilgan. S.Adilova tadqiqotida rusiyzabon guruhlardagi o'zbek tili ta'limi mazmuni uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga amal qilingan holda belgilangan, bu fanni o'qitishda mashg'ulotlarni kompyuter vositasida tashkil etishning nazariy asoslari yaratilgan, o'zbek tili dasturiga kirgan til sathlari bo'yicha ta'limiy elektron ishlanmalarning loyihasi (maketi) ishlab chiqilgan.

O'zbek tilini o'qitishda quyidagi turdagi topshiriqlardan ham foydalansa bo'ladi:

1. "Bo'sh kataklarni to'ldiring" topshirig'i :

Masalan, **Men til o'rganish... yaxshi ko'raman.**

2.Elektron pochtdan foydalanib xabarlar jo'natish;

Masalan, Dear students! You must send little story in uzbek language about you to this mail address: lobar. abduhamidova@mail.ru;

2. Matnlar tarjimasiga doir mashqlar:

Masalan, **I promise you to come at this time tomorrow.**

O'zbek tilini o'rganishga doir elektron lug'atlar va qo'llanmalar mavjud. Hozirgi kunga qadar o'zbek tilini o'rganuvchilar uchun ingliz tilidagi IELTS, TOEFL, ENGLISH FOR ALL kabi universal elektron dasturlar yaratilmagan. Quyida internet ma'lumotlaridan ayrimlarini keltiramiz:

1. Word formation suffixes.

Nominals and verbals with new lexical meanings can be created in Uzbek language through suffixation. So by adding suffixes we create new lexical meaning:

Bosh – head (anatomy)

Boshliq – chief, foreman

Boshlamoq – to begin (infinitive)

Adding a suffix to a verbal root or word also produces a nominal or a verbal with a new lexical meaning:

Boshlanmoq – to be begun (infinitive) **boshlang'ich**–

beginning elementary

2. Grammatical suffixes

Grammatical functions like number, case, mood or tense is accomplished by adding suffixes to words. These grammatical suffixes change the relationship of one word to other words in a sentence, but they do not change the basic lexical meaning of the word: Lexical Grammatical **uy** home; **uyda** at home **uylamoq** to marry; **uyga keldi** he came home **uylanmoq** to get married; **uylandi** he got married

3. Plural suffix

The Uzbek language plural suffix *-lar* is added to nominals to indicate that there is more than one subject or object, but also to verbals to indicate that there is more than one subject. But NOTE that after a numeral, the plural suffix is not added to nominals:

qiz daughter – **keldi** she came **qizlar**

daughters – **keldilar** they came **uch**

qiz three daughters

4. Case suffixes

Case suffixes express relationships between nominals and verbals and are equivalent to English 'to', 'in', 'from' and other ideas:

o'g'il – son; **o'g'ilga** to the son

xalq –people ; **xalqdan** from the people **kitob**

–book; **kitobda** in the book

5. Possession suffixes

Uzbek has several means of expressing possession. One means require adding possessive suffixes to a nominal:

kitobim my book; **kitobimiz** our book **kitobing**

your book ; **kitobingiz** your book

(singular) – (plural)

A second means requires the possessive relationship construction. In Uzbek, the possessor of an object is placed first, often with the suffix *ning*, while the person or object possessed is placed second, always with the suffix *-i* or *-si* (plural *-lari*). The Uzbek equivalent of an English phrase like 'my daughter's book' is the following: **qizimning kitobi** daughter+my+of book+her= my daughter's book.

6. Infinitive suffix

The Uzbek equivalent of the English infinitive of verbs ('to enter', 'to see', etc.) is created by adding suffix *-moq* to the verbal root. Without this or other suffixes, the verbal root express the familiar or at times impolite imperative mood:

kirmoq to enter (infinitive) **kir!** enter

(singular, familiar, impolite)

7. Mood suffixes

To express moods like the imperative or the conditional, Uzbek adds suffixes to verbal roots:

kiring! come in! (singular, familiar, polite) **kirsa**

if he enters

8. Tense suffixes

In Uzbek, tenses like past, present, and future are formed by adding suffixes to a verbal root, including the past tense suffix -di:

kelmoq to come (infinitive) **keldi**

he came

Uzbek combines the meanings of English present and future tenses into one idea that is expressed by the suffix -a or -y. This present-future tense indicates that an action occurs as a habit in the present and may occur at some point in the future:

o‘qimoq to read (infinitive);

o‘qiydi he reads (as a habit), he will read (tomorrow);

Enjoy learning and practicing, if there are questions, please don't hesitate to post in the comments!

Coming up: Quiz and examples (Suffixations), and some entertainment videos about Uzbekistan¹⁷.

¹⁷ L.Abdusamidova. Kompyuter lingvistikasining avtomatik tahrir yo‘nalishi. BMI. —T., 2016.

V. KEYSLAR BANKI

KEYSLAR BANKI

Modul bo'yicha quyidagi keyslarni yechish maqsadga muvofiq sanaladi:

1-keys. An'anaviy til ta'limi usullarini ketma-ketlikda tavsiflang.

2-keys. Omonimlarning tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan manbalarni o'rganing. Tuyuqlar misolida tajnis san'ati va fikrlash munosabatini tahlil qiling.

3-keys. Yozuvning inson ruhitayiga aloqadorligini izohlang. Hozirgi psixologik tahlillar bilan bog'lang.

4-keys. Matn tahlilida psixolingvistik yondashuv masalalarining ahamiyatini yoriting.

5-keys. Til va tafakkur munosabatiga asoslangan tahlil usullarini keltiring.

VI. GLOSSARIY

TERMIN	O‘ZBEK TILIDAGI IZOHI
Argo (frans.)	Biror ijtimoiy guruh, toifa (masalan, talabalar, sportchilar, birliklardan iborat yasama til.
Analogiya –	o‘xshatish, o‘xshatma, o‘xshashlik.
Assimilyatsiya	qator kelgan nutq tovushlarining bir-biriga ta’sir qilib o‘ziga moslash.
Aspekt	Nuqtayi nazar, qarash (biror narsani, voqeani, hodisani tekshirish.
Amaliy tilshunoslik	Tilshunoslikning lingvistik masalalarni (mas., mashina tarjimasini) ha (eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika kabi).
Geshtaltpsixologiya	<i>gestalt</i> —shakl, obraz/ - G‘arbiy yevropadagi yetakchi psixologik psixikadagi yaxlitlikni qidirib qator sof psixologik hodisalar mohiy ta’limotdir.
Glottoxronologik metod	Tilni doimo o‘shishda, rivojlanishda bo‘lgan dinamik hodisa sifatida tahlil qiladigan metod.
Deduksiyar+lot.	Umumiy holatdan xususiy holatga o‘tib muhokama yuritish
Jargon	biror guruh vakillarining o‘z nutqi bilan ko‘pchilikdan ajrali iboralar.
Innovatsiya	(inglizcha. innovationas — kiritilgan yangilik, ixtiro) — 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo‘llanishi.

Komponent tahlil metodi	Sematik tarkibni o`rganish metodi
Lingvodidaktika	Tillarning muvofiq keluvchi va farqli jihatlarini tadqiq qilish, o`rganila chegarasida turgan muammolarni hal qilish, innovatsion ta`limga qaratilgan soha
Lingvodidaktikaning asosiy tamoyillari	Kompetensiyaviy yondashuv, internatsionallik tamoyil, integrativlik (implitsitlik) tamoyili.
Metod	har bir fan uchun xususiy va barcha fanlar uchun umumiy bo`lgan, ulardagi eng asosiy xususiyatlarni o`rganish uchun tildagi barcha bilish va aniqlash uchun qo`llanadigan uslub va yo`llar majmuidir.
Model (lot. <i>modelus</i> “nusxa”, “andaza”, “o`lchov”, “me`yor”)	muayyan original-obektning hosilasi, moddiy qurilma, grafik, sximitatsiyasidir (o`xshashi, taqlidiy ko`rinishi).
Metodologiya	(metod va ...logiya so`zlaridan) — tadqiqotchining nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish, tiklash tamoyillari va usullari tizimi hamda bunday tizim haqidagi ta`limot.
Metodika	ilmiy metod natijasida aniqlanganlarni amalda tadbiq etishdir.
Modellashtirish	Barcha fanlar uchun xos bo`lgan umumilmiy metod.
Lingvistik universaluya	barcha tillarga yoki dunyo tillarining mutlaq ko`pchilik qismiga
Neologizm (yun.)	yangi o`z, iboralar. Neologizmlar – taraqqiyotni jadallashtiri yangi, hali o`zlashib ketmagan o`zlardir.
Selektivlik	Tilni farqlab o`qitishga asoslangan yondashuv

Slot	Freydni tashkil etuvchi qismlar
Tavsifiy metod	tilshunoslikdagi eng qadimiy va eng keng tarqalgan metod hisob ega.
Tarixiy-genetik (geneologik)metod	tillarning fonetik, leksik-grammatik birliklarini qiyoslab, ularni birlashtirib o'rganish tarixiy-genetik metod hisoblanadi.
Transformatsiya metodi	tildagi elementlar va birliklarning turli gaplarda boshqacha yo'l bilan elementlarni o'zgartirishda qo'llanuvchi oddiy turlari: o'rin almashtirish
Formalgrammatika	Muayyan shakllar yordamida sun'iy til belgilari orqali ifodalangan
Freyd-senariy	ba'zi harakat, voqea-hodisalarning xarakterli jihatlarini o'z ich ketma-ketligi (algoritmik bosqichlari).
Eksperimental fonetika	nutq tovushlari artikulyatsiyasidagi havo tebranishi, tebranishini ma'lum texnik apparatlar vositasida aniqlanadi.

VII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. ILMIY-METODOLOGIK MANBALAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ–4732-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947- сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–5544-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ–5789-сонли Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–5847-сонли Фармони.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ–5850-сон Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 29 январдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги атамалар комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 40-сонли қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ–6097-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида” ги ЎРҚ–637-сонли Қонуни.

II. MAXSUS ADABIYOTLAR

12. Акопянц А.М. Прагматика и лингводидактика. -М., 2008.
13. Белянин В.П. Психоллингвистика. Учебное пособие. –М.: Флинта, 2008.
14. Богин Г.И. Современная лингводидактика. Калининский гос.унив., 1980
15. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. Budapest, 2006.
16. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие. –М.: Академия, 2009.
17. Дроздова Т.В. Профессиональная коммуникация: лингвистика, лингводидактика, межкультурное общение. Монография. Изд-во АГТУ, 2011.
18. Кочергин И. Очерки лингводидактики китайского языка. –М., 2017.
19. Крупченко А.К., Кузнецов А.Н.. Основы профессиональной лингводидактики. Монография. –М.: Академия, 2015.

20. Лингвистические парадигмы и лингводидактика: материалы Международной научно-практической конференции. –Иркутск, 13-15 июня 2007 года.
21. Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. –М: Ступени, инфра, 2002.
22. Zamonaviy o‘zbek tili. Sintaksis. Darslik.—Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.
23. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.
24. Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение. – М.: Флинта, 2014.
25. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2013.
26. Тил системаси ва ҳозирги замон лингводидактикаси. Республика илмий-амалий анжумани материаллари (Самарқанд шаҳри, 2011 йил, 25-26 март). – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2011. – 270 б.
27. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков): Моногр.– М.: Высшая школа, 1989.

III. ELEKTRON TA'LIM RESURSLARI

28. www.ziyonet.uz
29. www.edu.uz
30. www.Infocom.uz elektron jurnali
31. www.tdpu.uz
32. www.pedagog.uz
33. www.nuuz.uz
34. www.bimm.uz
35. www.literature.uz
36. www.kutubxona.uz
37. https://www.researchgate.net/publication/282890478_Psychological_pedagogical_and_linguistic_didactical_aspects_of_teaching_foreign_languages_in_technical_higher_institutions

38. https://www.researchgate.net/publication/343054986_aktualizacia_antino_mij_Gumboldta
39. <https://works.doklad.ru/view/NRkF6riOIeo.html>

VIII.TAQRIZLAR

**Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ulaning
malakasini oshirish tarmoq markazi "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi
kursi o'quv dasturi va o'quv uslubiy majmuasiga**

TAQRIZ

Qayta tayyorlash va malakani oshirish kurslarining asosiy maqsadi ta'lim sifatini yanada oshirish, ta'lim jarayoniga yangi ta'lim texnologiyalarni, ayniqsa noan'anaviy ta'lim metodlarini joriy etish, jahonning yetakchi oliy ta'lim dargohlarida erishilgan yutuq va tajribalarni o'zlashtirishdan iborat.

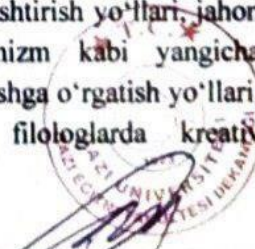
Shu ma'noda "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi bo'yicha oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kursi uchun tayyorlangan o'quv dasturi va o'quv uslubiy majmuasi yuqorida sanab o'tilgan maqsad-vazifalarni to'liq qamrab olgan deyish mumkin.

"Kursning maqsad va vazifalari" qismida asosiy vazifa tarzida pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish, maxsus fanlar sohasidagi o'qitishning zamonaviy usullari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish kabilarning belgilanishi diqqatga sazovordir.

O'quv dasturining 1-moduli "Lingvodidaktika" deb nomlangan. 1.1- qismida fan, fanning mohiyati, qamrovi va o'rganilish usullariga to'xtalangan. Fanning mazmuni lingvodidaktika fanining asosiy masalalari, til ta'limida innovatsion metodika, til o'zlashtirishning ijtimoiy-siyosiy va psixololingvistik omillari, til o'zlashtirishdagi muammolar, kompyuter lingvodidaktikasi kabi mavzular doirasida tushuntirilgan.

2-modul "Jadid pedagogikasi" modulida jadid pedagogikasi shakllanishining ijtimoiy-tarixiy, ma'rifiy-didaktik hamda metodik-texnologik omillari, jadid maktablarining takomil bosqichlari va tugatilish, "usuli jadid" va "usuli qadim" o'rtaqidagi kurash va uning milliy metodika rivojiga ta'siri, zamonaviy milliy oliy ta'lim g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, usuli jadid maktablari rivojining hududiy o'ziga xosligi kabi mavzular doirasida modul mazmuni yoritilgan.

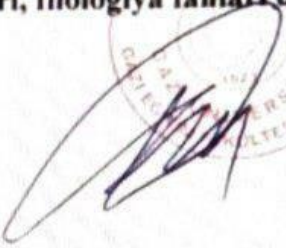
3- modul "Filologik ta'lim va innovatsiya" 8 ta mavzu doirasida yoritilgan: oliy o'quv yurtlarida adabiyot o'qitishning maqsadi, vazifalari va mazmuni hamda ularni innovatsion yondashuv talablariga muvofiq takomillashtirish yo'llari, jahon adabiy ta'limidagi konstruktivizm, bixevorizm, gumanizm kabi yangicha yondashuvlar, talabalarni adabiyot saboqlarida kreativ fikrlashga o'rgatish yo'llari, badiiy matn bilan ishlashning interfaol usullari, filologlarda kreativ

kompetentlikni shakllantirish kabi mavzular orqali fanning mazmun-mohiyati yoritilgan.

O'quv kursi so'ngida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar, shuningdek, mustaqil malaka oshirishni tashkil etish bo'yicha muhim ko'rsatma va tavsiyalar o'rin olgan. O'quv dasturi va o'quv uslubiy majmuasini tuzishda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati o'zbek olimlari qatori dunyodagi taniqli soha mutaxassislarining asarlari, shuningdek, sohaga oid internet saytlaridan foydalanilganligi ham mazkur dastur va majmuaning mukammalligini ta'minlovchi omillardandir. Xulosa qilib aytganda, "O'zbek tili va adabiyoti" o'quv dasturi va o'quv uslubiy majmuasini ta'lim jarayoniga tatbiq etish mumkin.

G'azi universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Nejati Demir

Gazi Üniversitesi

Gazi Eğitim Fakültesi

Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı-Ankara

necatidemir522@gmail.com

Tel: 0312 2021809

